

03
AZ ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET

BÖLCSELET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI
SZAKOSZTÁLYÁNAK

KIADVÁNYAI.

SZERKESZTI

A SZAKOSZTÁLY VÁLASZTMÁNYÁVAL EGYETÉRTVE

HEGEDÜS ISTVÁN

TITKÁR.

ÖTÖDIK KÖTET.

—><—

KOLOZSVÁRT.

NYOMATOTT AZ EV. REF. KÖL. BETŪVEL.

1888.

C

TARTALOM.

Lap.

BÁLINT GÁBOR:

A tanul nyelv a magyarok rokona (két közlemény) 36—55 és 215—236.

DR. FERENCZY ZOLTÁN:

Poë Edgar költeményei 114—131.
Petőfi törekvése egy irói társulat alapítására 479—497.

DR. FINÁLY HENRIK:

A bolognai ünnepély (Felolvasás) 339—358.

DE GERANDO ANTONINA:

Könyvismertetés 517—525.

DR. GERGELY SÁMUEL:

Könyvismertetés 526—530.

DR. HEGEDÜS ISTVÁN:

Egy lap az összehasonlító irodalom-történetből 24—35.
A testvérgyűlölség tragikuma 315—338 és 400—425.

DR. IMRE LAJOS:

A botcsinálta doktor Moliérenél és Kazinczynál 169—193.

MOLDOVÁN GERGELY:

A varázsköltés a románoknál 259—294.
Szárnyasok a román nép eszmevilágából 1—23. és 81—114.

SEBESI JÓB:

Erdélyi népballadák 132—150.
Adalékok népköltészetünkhöz 498—516.

DR. SZÉCHY KÁROLY:

Kazinczy otthon 359—399. és 427—478.

TÉGLÁS GÁBOR:

Dacia felirattanához	56	69. és 237—257.
Ampelum, mint Dacia aranybányászatának központja		295 - 314.

DR. TÖRÖK ISTVÁN:

Adalékok a kolozsvári ev. ref. kollegium nyomdavezetőinek életrajzához. I. Páldi Székely István. 2. Kapronczai Ádám		194—214.
Értesítő	70 - 80, 151—168, 258, 426.	és 531.

AZ ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET

BÖLCSELET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI
SZAKOSZTÁLYÁNAK

KIADVÁNYAI.

SZERKESZTI

A SZAKOSZTÁLY VÁLASZTMÁNYÁVAL EGYETÉRTVE

HEGEDŰS ISTVÁN

TITKÁR.

V. KÖTET.

I. FÜZET.

TARTALOM:

Moldován Gergely: A varázs költés a románoknál. 1—23 l. —
Hegedűs István: Egy lap az összehasonlító irodalomtörténetből. 24—32
lap. — Bálint Gábor: A tanul nyelv a magyarok rekona. 33—55 l. —
Téglás Gábor: Dacia felirattanához. 56—69 l. — Értesítő 70—80 l.

KOLOZSVÁRT.

NY. ORMÓS FERENCNÉL AZ EV. REF. KOL. BETŪVEL.

1888.

Szakosztályi tagságra jelentkezhetni a titkárnál. Tagsági díj évenként helybeliek részéről: 3 frt, nem helybeliek részéről: 2 frt.

Nem tagok a kiadványokra évenként 2 frttal fizethetnek elő. Új tagok és új előfizetők **Kiadványaink** eddig megjelent köteteit egyenként 1 frt 50 kr., mind a hármat 3 frt kedvezményes árban szerezhetik meg.

A kiadványok füzetenként is árusíthatnak Demjén László és Stein János helybeli könyvkereskedőknél.

A tagsági és előfizetési díjak **Móricz István** muz.-egyleti pénztárnokhoz, Kolozsvárt, torna-vivoda-épület, küldendők.

Nyilvános nyugtatók.

A böcs., nyelv- és történel.-tud szakosztály tagjai közül tagsági díjaikat befizették:

1887-re: Schlatter Alfréd.

1888-ra: A marosvásárhelyi ref. Collegium, a s.-szt.-györgyi ref. Collegium, Schlatter Alfréd, Cserei József, Téglás Gábor.

Kolozsvárt, 1888. febr. 28.

Móricz István
pénztárnok.

A ROMÁN NÉP VARÁZSKÖLTÉSZETE.

Két közlemény.

I. Bevezetés.

Olvasóm, e cím elolvasására képzeletében már előre látja a vén boszorka oláhnét, guggolni bűvös bögréje előtt, a mint fogatlan szájával érthetlen igéket mormol.

Ezt a következtetést teljes bátorsággal vonom le azért, mert a magyar közönség előtt az oláh varázslat egy-egy vén boszorka képében és öblös csuporka alakjában szerepelt eddig.

No és tudja még azt is, hogy a román nép nagyon babonás, tehát hogy a varázs hatalma alatt áll; hogy életének, úgy szólva, minden egyes mozzanatát a babonára fekteti. — Valahányszor efféléről, vagy jobban mondva, konkrét esetekről magunknak biztos tudomást szereztünk, mindannyiszor felkiáltunk: Népművelés jőjjön el a te országod! Ám jőjjön el! — Egyebekben a román babona érdekesnek nem találtatott.

Más népeknél a vizsgálók, az emberiség ősvallásának maradványait keresték fel és vélték feltalálni a babonában; a hitvallások összehasonlító böleselete fel is fedezte e tárgyban a népek érintkezési pontjait, — a román babonában azonban pusztán csak babonát szokás látni és mellette tovább haladni.

Összekutatnak barlangokat őseMBER csontok után s egy-egy kifejtett állat csontjaiban itt-ott felfedezik az ursus spelaeus földi maradványait, az utolsó porczikáig centiméterre teszik; vagy a megtalált kődarab három betűjéből az érdekeltek kiolvassák a rómaiak féltörténetét; egy-egy idétlen madár alakjából az egyiptomiak hitvallását biztos uton magyarázzák meg, hát ezt a maga rendén valónak tartjuk! hanem a román, tehát egy itt élő nép, az őskor mythossának alakjaitól hemzsegő balhite, az csak babona, (ezt pedig nem tartjuk helyesnek!) pedig mindannyi érdekes kő, drága emlék, a melyet meg

sem kell magyarázni, mert maga szól s mert maga áll elő s követel magának részt az ősidők történetéből, miveltségi állapotáiból.

Nabukodonozorról fel van jegyezve, hogy birodalmában az építéseknel minden egyes téglá darabba saját monogrammját nyomatta be. E király alkotmányai idővel rombadőltek, — azonban a romokból a népek új városokat építettek fel. — Az utókor régésze a városok falainak téglá darabjaiban felfedezte Nabukonak monogrammjait. —

A népek ősvallása eltűnt, de az anyag megmaradt. Ezen anyagból az utódok új, meg új vallásnak építették fel várait, melyeknek téglá darabjain ott vannak a monogrammok, a melyek biztos uton vezetnek az őskorba.

Nabuko monogrammjá meg van a román babonán is.

Mert a babona nem oláh találmány. Abból az általános világesőből, mely minden országra és minden népre lehullott, a román nép szintén kivette a maga részét; lehetséges azonban, hogy ő többet fogott fel belőle, mint más. Az a babona-szellő, mely világszerte barangolt, a román nép kedélyvilágát is meglegyintette. Következőleg babonáit onnan merítette ő is, a honnan a többi nép, így tehát e tekintetben rokon minden néppel, következőleg felette érdekes volna megismerni az összekötő kapcsot; megtudni, hogy ezen nép miként dolgozta fel a közös forrásból merített anyagot; látni a szellem önálló működését és összehasonlítani más népek hasonló szellem tevékenységével.

A babona babonát szül. Agyagból nem lehet aranykarpereczet csinálni; a kolera bacillus — ha ugyan van — nem fog prücsköt szaporítani, hanem kolera bacillust. A román nép abból az anyagból, a mely részébe jutott, nem csinálhatott számtani egyenleteket, hanem babonát szaporított, talán nagyobb mértékben, mint más, meglehet azért, mert képzelődő tehetsége élénkebb volt, lelkiülete jobb melegágyat nyújtott, mint másé s hajlama szerint inkább hajlott a csodálatos felé.

A román nép saját babonáiból adott más népeknek is, ám de köleszöngött is új fajokat s azokat lelke világában könnyen meghonosította.

A népek ezen csere-beréje felette érdekes. Sokan igyekeztek ezen költözködést bizonyos törvények szerint határozni meg, de végre is rájöttek arra, hogy a babona úgy költözködik, mint a kinek

tulajdon háza nincs — ide-oda; elvándorol épen úgy, miként a járvány. Egy partra szálló beteg elégséges arra, hogy egy egész országban, vagy épen világrészben betegsége elterjedjen; Abissynia számára elégséges volt egy partra szálló görög, hogy az igézetben való hitet elterjessze. Néha minden közvetlen érintkezés nélkül, a népszellem egyformán termel Amerika ősvadonjaiban, mint Európában, vagy Afrika feketéi között.

Térjünk át azonban most annak megállapítására, hogy a román nép mit ért varázs alatt? Miként nevezi meg e fogalmat saját nyelvén? s miben áll ennek irodalma?

Az ember kezdettől fogva nem akarta beirmerni, hogy ő gyengébb volna a természetnél. Ellenséges elemeket fedezett fel, a melyekkel meg kellett küzdeni. — Hanem ezen küzdelemben az ember mégis gyengének bizonyult. Egyedüli fegyvere a hit volt, a vallás, a szó. Azért helyesen mondja Ipolyi Arnold¹⁾: A varázs nyilván az emberi öntudatban fogamzó vallásnak — legalsóbb foka. Az emberi ész a természet fölé emelkedni törekszik, hivatást érez magában a feletti uraságra. Ott a hol ezen tudat nem foglalt még helyet, ott csak ki nem fejlődött emberi tehetségről, vagy állati érzéki ösztönről s nem emberi életről lehet szó.

A varázs tehát a román népnél is egy vallás, egy hit az embernek a természet elleni harcában. E vallásnak, hitnek segítségével óhajt győzedelmeskedni a természet felett. Ezen őshitet összekapcsolta a keresztény vallással; a kettőt együtt szerepelteti ma, hogy erősebb legyen. Varázslati termékeiben a kereszténység szentei ép úgy mozognak, mint más pogány istenek, nem távozott el ezektől s nem mutat hűtlenséget azokhoz, mert mindkettőtől fél, s mert kettőnek nagyobb hatalmat tulajdonít mint egynek.

Inkább többet hinni, mint kevesebbet.

A varázslás fennállása a román népnél a több hitnek eredménye. Keresztényi hitelvek mellett hinni még az ősvallás hagyományait is — derekabb munka, mint egyoldalunak lenni.

Úgy tartja, hogy míg az ember istenhez jut, megeszik a szentek, azért folyamodik ő bajaiban más mesterségekhez is, melyeket őseitől örökölt s a melyek — az ő fogalmai szerint — közvetlenül

¹⁾ Magyar Mythologia. 1854. 391. lap.

megteremtik az általa óhajtott jót, avagy rosztat, inkább, mint az imádság a templom hajójában.

A görög szertartású keresztény egyházban szépen elért a román nép babonás őshite is; nem tudta az ezt kiírtani, nem is akarta; az egyház történetében ilyen harcra nem találunk sehol. De látjuk azt, hogy az egyház, habár akaratlanul, támogatta a babonát, vagy jobban mondva, annak jó melegágyul szolgált. Erről meggyőződünk majd később.

A román nép ezen fogalmat: *magia*, többféleképen fejezi ki nyelvében. Kifejezi e szóval *vrajă*, vagy *vrajiă*. Miklosich¹⁾ és Cihac²⁾ egyformán beismerik, hogy ez szláv elem a román nyelvben; a magyar varázsszal egyetemben származik az ó-szláv *vražati*-ból (horvátul *vraž*). A román tudományos akadémia szótára³⁾ azt mondja e szóról: Barbarisb orribil, care póte plăce numai filoslavior încarnați, azaz: Iszonyú barbarizmus, mely csak szlávbarátoknak tetszhetik. Ennek daczára e szó minden származékaival egyetemben, u. m. *vrajiere*, *vrajesce*, *vrajițore*, *vrajițor*, *vrajițură*, *vrajiț*, a román közéletben általános keletnek örvendnek.

Fărmăciă, *fărmec*, *fărmăcătură* stb. szintén kifejezi a varázslást, kuruzsolást; származik pedig e szócsalád a görög: *φάρμακία*-ból, vagy jobban mondva a latin: *pharmacum*, avagy *pharmaciából*, és alkalmazták tisztán a varázslásra, mivel a kuruzslók a varázs mesterségét rendszeren valamely gyógyfű, vagy gyógyszer alkalmazásával üzik. — A *fărmăca* annyit jelent mint *bűvölni*, *megkötni*, *megvarázsolni* valakit; *sum fărmăcat*, *meg* *gyógyok* *bűvölve*, *kötve*, *rontva*.

Boscónă, többesben *boscóne*, *bosconire*, *bosconitură* stb. (a görög *βόσωνα*-ból) *bűvészet*, *varázs*, *varázslás*, — szintén általánosan használtatik a román népnél. *Boscóne* szó alatt mindenféle varázslás, *bűvészkedés* értetik. A *bosconi*, annyit jelent, mint valamely varázs fogással *élni*, *varázsolni*, *bűvölni*, egyes *bűvös* *igék* *elmondása* mellett, valamely *gyógyszert*, *fűvet* *alkalmazni*; *valakit* *bűvészet* *útján* *megrontani* *akarni*. Ezen szó a varázs összes ágaira vonatkozik, miért a *magia* fogalmat legjobban fejezi ki.

¹⁾ Die slavischen Elemente im Magyarischen. II. kiadás. 124. lap.

²⁾ Dictionaire d'étym. élém. slaves stb. 464. lap.

³⁾ Laurian, Massim. Glossariu. 577. lap.

A nép a magia szót nem ismeri, sem valamely önalkotta szóra e tekintetben nem hivatkozhatik. Úgy a vrajă, mint a boscone szó sokkal későbbi keletű; legrégebb a farmec, a mit bizonyít az a körülmény is, hogy a voronecki kodex-ben már előfordul.¹⁾

Habár a nyelv nem tud e tekintetben különböztetést tenni, a vrajă, tehát a varázs két legfőbb irányban érvényesül, mely jó és rossz; alkotó és rontó, tevőleges és nemleges irányban. E kettő körül csoportosul aztán minden babona, boszorkányság, kuruzslás, bűvészkedés, száz meg száz fogással, eszközzel és bűvös gyógyszerrel.

Hogyha valakit magunk iránt szerelemre akarunk gyulasztani, hogyha valakinek ellenségei vagyunk s annak testében vagy jószágában kárt óhajtunk csinálni, szóval hogyha valakiben bizonyos tulajdonságokat, érzéseket akarunk kelteni, vagyonában, egészségében kárt okozni; — ettől eltekintve, hogyha valaki például kincset akar találni, magának valamely előnyt akar biztosítani másnak megkárosítása nélkül, az mind ide vág, erre mind külön ige és fogás van s ez képezi a varázslás egyik főrészt.

Azonban ha valakit kuruzslással, gyógyszerekkel megrontottunk, szerelemre gyulasztottunk, kárt okoztunk neki vagyonában, tejét elvetjük tehenének stb. stb., akkor elővetetik a varázs másik neme, a megfelelő bűvös igékkel, szereivel, összes eszközeivel, hogy a baj eltávolíttassék. Tehát ily módon a baj eltávolítására iparkodunk.

E kettő együttvéve képezi aztán a románoknál az ars magicat, a bűvészet mesterségét.

Az egyik rész tehát, mint a rómaiak mondták s utánunk a román szóalkotók hirdetik: incantatio, megbűvölés, megigézés, a másik rész, ezen állapotot megrontja, eloszlatja, a bajt néha előlegesen is elhárítja.

Mikor a kuruzsolóné a varázs ezen nemeit alkalmazza, tehát mindkét esetben, énekelve vagy mormogva — bizonyos igéket mond; az így elmondott bűvös igéket, verset, a nép descântec-nek, a cselekményt magát descântare-nak nevezi, a latin decanto-ból, a mi annyit jelent, mint bűvös igéket, verset énekelve elmondani,

¹⁾ Sbiera Jon: Codicele Voroneșan. Csernovitz. 1885. — E kodexet másolatnak tartják. Az eredeti e 11—12-ik századból keletkezhetik. — A 6. lap 10. sorában: „ceiea ce făcea farmece“ — „azok, a kik bűvészzel foglalkoztak.“

a verset többször ismételni, azért, hogy annak hatalmánál fogva a kívánt jó vagy rossz előidéztessek.

Minden kuruzslás, bűvölés, varázslás ilyen descântec — kíséretében történik.

Ezen descântec, ráolvasás, varázsszó, átok, ének, vers együtt véve, képezik a román nép varázsköltészetét.

Felette terjedelmes és kimeríthetlen kincsbánya ez. Senki sem ismeri teljesen, mert e bányát senki sem kutatta még át. Csak épen a ki-kicsillámló drága kövek vannak kibányászva, vagy azok, melyek a legelső kéznyújtásra útba akadtak.

Szegény is a román irodalom ily gyűjteményekben! s ezt természetes, vagy jobban mondva, nevetséges okokra lehet visszavezetni.

Már 1867-ben egy bukovinai román lap ¹⁾ hirdette urbi et orbi, hogy a varázs költészetével egyáltalában nem kell foglalkozni, mert az szomorú olvasmányt nyújt a művelt embernek, a műveletlenre nézve pedig épen veszedelmes; aztán meg a román népet szerencsétlen oldalról mutatja be, a nélkül, hogy valami hasznot nyújtana. Szóval oly dolog ez, a melyet kerülni kell, miután úgy is fontosabb irodalmi termékekre volna a román irodalomnak szüksége. Továbbá az mondatik, hogy e költészet zavaros, a balhit, a vastag tudatlanság gyermeke, az emberi lélek megállatiasodása. Az ily irodalom ellen tiltakozni kell, mert népszerűvé teszi a babonát.

Papiu János, ²⁾ szamosújvári istenfélő román lelkész, egyik kiadott művében, szintén foglalkozik e kérdéssel és iszonyú halált, szégyenletes, rettentő büntetést tesz kilátásba mindazokra, kik a varázslás költészetének termékeit összegyűjtven, terjesztik.

Tessék a vallási és nemzetiségi kérdés rámérve a varázsköltészetre; — ilyen körülmények között, miként tudott volna az magyarázókra, gyűjtőkre szert tenni?

Hanem a varázsköltészetnek akadt pártfogója is.

Márián Flávián „Descântece“ czimű munkája előszavában igyekszik — e valóban vastag tudatlanságot, ezen farkas hályogot a szemérmes, vagy jobban mondva a felületes román írók szeméről

¹⁾ Lásd: Márián Flávián: Descântece. Szucsáva. 1886. Előszó. IX. és következő lapokon.

²⁾ Fennebbi munkában, XII. lapon.

lemetszeni. Kultur-történeti, nyelvészeti, mythosi szempontból kimutajta rendkívüli szolgálatait e költészetnek.

Szegény Márián! A kinek ilyen emberekkel, ilyen nézetekkel szemben kell küzdenie! hogy az általa annyira szeretett népet a maga igaz valóságában bemutathassa! —

Szerintünk azonban felesleges munkát csinál! Azok, a kik el akarják hitetni a világgal, hogy a román nép minden gyarlóságtól mentesen, tehát csillaggal homlokon, született — úgy sem fognak meghajolni Márián tekintélye és különben természetes felfogása előtt; azok pedig, a kik nem szenvednek ily agybántalmakban, elengedik Máriánnak az indokolást, a mentegetődzést.

A mi különös a dologban az, hogy Pápiu ur, midőn a kuruzslás költészetétől megóvni óhajtja a román művelt közönséget, midőn szégyenletes halált tesz kilátásba, — maga is kuruzslónak áll be, mert állítja, hogy olyant tud, a mi neki meg nem adatott; hisz az valóban nem a Pápiu ur, hanem az isten dolga, kit-kit milyen körülmények között szólít ki ez életből. — Más oldalról erősen megsérti a román művelt közönséget is, midőn felteszi róla, hogy annak az átkozott kuruzslásnak, babvetésnek hisz, s daczára felvilágosodottságának majd a vén asszonyokra bizza sorsát, jövőjét.

Ám üldöztessék a varázs a népnél, írtassék ki a babonás hit kebléből, mint valóban kártékony valami; — de hogy a tudomány bonczkés alá ne vegye, hogy meg ne vizsgálja a nép e nemű századok és ezredévek alkotásait, oly követelés, mely csak épen olyanoktól eredhet, a kik még most sem mentesek a babona hatalmától s erősen félnek, hogy tanulmányozás folytán abba visszaesnek.

1807-től fogva, midőn Görres „Die teutschen Volksbücher“ című munkájában a népirodalmat, a népszellem alkotásait, felemelte a porból, az egyes kincseket rendezte, osztályozta, sok kiváló férfiú szentelte életét, vagy életének nagy részét a népszellem ezen kincseinek megismertetésére. A németeknél Grimm Jakab¹⁾, a francziáknál Nisard²⁾, a magyaroknál Ipolyi Arnoldban³⁾ hivatott magyarázóra talált. Ezen férfiak, pedig az utóbbi

¹⁾ Deutsche Mythologie. Berlin. 1844. III. kötet.

²⁾ Histoire des livres populaires stb. Paris 1854.

³⁾ Magyar Mythologia. Pest. 1854.

püspök volt, az isten rettentő büntetésétől nem irtóztak, ellenkezőleg alapos munkájuk nemzetük tiszteletét, bámulatát vívta ki.

Vajjon a román tudományos akademiát is nyomta e balhit — hogy a román népszellem ezen alkotásait eddig figyelemre sem méltatta? Tudni nem lehet! Annyi azonban tény, hogy e tárgyat Márián Flávián vitte be az akademiába, midőn megbírálta Saulescu György e nemű hagyományait a nélkül, hogy a menykő beleütött volna a tetőzetbe, vagy a nélkül, hogy egyik-másik hallgató akademikusnak ennek következtében valami baja történt volna.

A létező gyűjteményeket és szétszort darabokat a következőkben soroljuk fel. —

Legderekabb munka e nemben *Márián Flávián* műve, a melyről fenntebb megemlékeztünk. 56 ráolvasó költeményt foglal magában, ezeknek egyes variációival s felette becses jegyzetekkel. E mű adott ösztönt nekem arra, hogy a román varázslás költészetét a magyar közönséggel megismertessem. Márián Flávián művét a román akadémia 500 frankkal segélyezte. Jobb a semminél. Önálló gyűjtemény e nemben nincs több.

Saulescu György, román író, hagyatékában akadtak egy gyűjteményre, melyet Márián Flávián vett volt bírálat alá 1883-ban. A román akadémia kiadványában, valamint Márián fennebbi gyűjteményében, napvilágot látott. Saulescu gyűjteménye nem megbízható.

Melhisedec, románi püspök, Porfirie remete 1839-ki kézírata után a „Revista pentru istoria“ 1884-ik évfolyamában hat ráolvasást közölt.

Alexandri Vazul *Poesii populare* (Bukarest, 1866) című gyűjteményében 5 ily költeményt ad, míg *Tocilescu* Gergely jeles történész a „Revista pentru istorie“ 1884-ik év folyamában, hármat.

Marianescu több ily nemű költeménnyel állott elő a Fámiliában. — E férfiu összes népkölteményeit igen nagy óvatossággal kell használnunk; ő nem nagy lelkiismerettel közli közönségével e nemű gyűjteményeit.

Burada Tódor „O călătorie in Dobrugia“ (Iassi, 1880. 269-277. l.) négy bővös imádságot közöl; — *Minescu* „Foia soc. Romanismului“-ban (Bukarest, 1870. I. évfolyam 95-96. l.) kettőt; *Berariu I. az Aurora*-ban (Csernovitz 1881. 57. l.) hármat; *Muntenescu* a *Familia*-ban (Budapest, 1874. 281. l., 1875. 63. l.) három darabot; *Michnea* ugyanott

(1872. 316. l.) egyet; Manguica (u. o. 1874. 511 l.) hármát. — A „Buciumul Rumân“-ban (Iassi, 1878. 135. és 175. s köv. lapokon) tizenhárom darabot; Theodorescu a „Columna lui Traian“-ban (Bukarest, 1875. l.) szintén annyit tesz közzé.

Márián Flávián a n.-szebeni Albina Carpațilorban kezdte volt meg e nemű közléseit, a melyek említett önálló kötetében újra szerepelnek.

A magyar irodalom román descântec-ot nem ismer.

Schmidt W. „Das Jahr und seine Tage in Meinung und Brauch der Rumänen Siebenbürgens (N.-Szeben, 1866. 35. l.) című művében hat román költeményt közöl.

Láthatjuk tehát, hogy csak a legújabb időben igyekeztek a románok között e téren mozogni. Régi román nyelvemlékekben, kodexekben a varázsköltészet kerülve van. Féltek vele foglalkozni. Még ördögűző imádság sem igen maradt fenn. A mohácsi kodex (1580—1620) tartotta fenn az utókor számára a legrégebb emléket. (Hasdeu: Cuvinte din bătreni. II. k. 261—268. lapokon).

Az ismertető munkák és dolgozatok száma még szerényebb.

Főfontossággal bír e nemben Hasdeu P. Bogdán: Cuvinte din bătreni (Bukarest, 1880, összesen 768 lap) című művének II. kötete, mely a román népirodalom írott és nem írott termékeivel bőven foglalkozik. E mű felette becses, s mind arra, a ki a román nép szellemvilágával foglalkozik, nélkülözhetetlenül szükséges. Kár, hogy a varázsköltészetet csak alig-alig érinti.

Dr. Gaster M. „Literatura populară rumână (Bukarest, 1863. 406—429 lapokon) című munkájában ismerteti a ráolvasási költészetet. Ugyancsak ezen írotól bírjuk „Apocriifele in literatura rumână“ (Bukarest, 1884) című munkát is, mely e tárgyat érinti.

Theodorescu Demeter „Incercări critice“ (Bukarest, 1874) című műve e nemben szintén fontossággal bír. Sainean Lázár „Jelele“ (Bukarest, 1886) önálló kötete megismertet minket azon levegőbeli szellemekkel, melyek az emberekben, állatokban rosszat okoznak, mi által varázslásra, ráolvasásra adnak okot. Ezen szellemek a ráolvasásokban nyíltan mint bajt, rosszat okozók, említetnek fel, sőt egy ráolvasás nyíltan ellenük szól. (De Măestre, Marián gyűjt. 327. lapon.)

Apróbb közlemények jelentek még e tárgyban; azonban elég legyen ez a varázsköltészet irodalmáról.

II. A ráolvasás eredete.

A román nép varázsköltészete egyes ráolvasások, bűvös szavak és imádságokban nyilatkozik. Mindezek nem a jelenkor szüleményei. Mióta az ember gondolkodni képes, rabja a kuruzslásnak. Messze benyúlik ez az őskorba.

Az első ember bölcsőjének melegében megszületett a babona is, de az az öntudat is, hogy ő különb minden többi teremtsénel; különb pedig gondolkodó tehetségénél, a szó-nál fogva, mely gondolatainak értelmes alakot ad. Gondolatai nem voltak világosak; az egyes tárgyakról, a természeti erőkről alkotott fogalmak nem voltak valódiak; nem tudott kibontakozni az okok és okozatok tömkelegéből, melyeket körülötte a természet napról-napra felmutatott; nem tudott indokolni; látott, de az okát kifürkészni képes nem volt — így megszületett a balhit, a babona.

Nem akarok mélyen e tárgyba beleereszkedni, a román ráolvasások eredetét kutatom csupán, mi végből némely dolgokat el nem mellőzhetek.

Az ember bölcsőjében, ott van tehát a halhit, mely nem egyéb, mint vastag tudatlanság, az első embernyom műveltségi fokozata; de ott van a szó hatalmában való hit is. Az első embernyom, mint említém, különbnek tartotta magát minden többi állatnál; a természet urául toltta fel magát gondolkodó tehetségénél s a kimondott szó hatalmánál fogva, mely gondolatának érthető alakot adott. Így a feléje közeledő veszedelmes állatra rákiáltott s az menekült az ember elől; hasonlóan tett a nap és hold fogyatkozáskor — s a veszély elmúlt; így csináltak később a géták, sok más nép, — csinálják ma is Afrika vadjai. Ez a körülmény azon balhitet keltette fel az ember lelkében, hogy a szónak ereje van, melynek engedelmeskedik a természet, és annak élő lényei. A babona a szó hatalmában való hittel ott van már az ember bölcsőjében.

A jóról és a roszról az első embernyom, a történelem előtti időben, magának fogalmat tudott alkotni már. A vihar, az árvíz rombolt; az ember beteg lett, fájdalmakat érzett; — avagy kitisztult a láthatár, mosolygott a nap, áldásos eső hullott le az eltikkadt földre; az ember meggyógyult; örömökbe részesült, ime tehát az egyik

oldalon azon emberek fogalmai szerinti jó és a másik oldalon a rossz. Mi vagy ki hozza és viszi el mindezeket? Titkos erők mozgatják a felhőt, tartják fenn a világrendet s az emberiségnek ezen munka által okoznak jót avagy rosszat. Azon erő, mely a jót eredményezi, mindenesetre különbözik attól mely a rosszat okozza; így támadt a jó és rossz erőben, hatalomban, szellemben való hit s az abból folyó tisztelet vagy félelem, mely mindössze bár milyen alakban nyilvánul, végeredményében csak a jó és a rossz megkülönböztetésének tudatán alapszik. A jót az ember óhajtja, kéri, így született meg a kérés, az imádság; a rossztól irtózva, magunktól azt eltávolítani, távol tartani igyekszünk; ezen rossz erő elleni küzdelmében szintén a szó hatalmához nyúlt az első ember nyom — kimondott igéssel parancsolt; vagy ismét kérésre fogta a dolgot, imádkozott, így támadt a sok babonás szó, eskü, átok, imádság, ráolvasás, melyek útján a rosszat magától eltávolítani, elparancsolni igyekezett.

Majd erőt alkalmazott erő ellen. A természet elleni küzdelemben testében többet szenvedett az első ember nyom, mint a mai. Ő nem tudott védekezni eléggé. Az első laput, mely kezéigébe akadt, rátette sebére, hogy ne lássa azt. És a seb begyógyult. Már az ember bölcsőjében felismertetett a természet egyes tárgyaiban az erő, mely egyik-másik irányban hatni, az emberre nézve pedig jót, rosszat képes eredményezni. A növényvilág egyes tárgyaiban felfedeztetet a gyógyerő. Ezen gyógyerőt hathatósabbá tette a szó hatalmában való hit.

Egyes erő erő ellen; szellem szellem ellen bizonyos szavak kíséretében indítatik harcra. A gyógyfű bizonyos szavak kíséretében alkalmaztatik, hogy hathatósabb legyen. Mind oly kezdetleges, egymásból folyó dolgok, hogy az emberiség, ha százszor születnék, százszor hasonlóan cselekednék és nem másképen.

Vehetjük a népek hitregéit rendre, hasonló felfogásra akadunk mindenütt.

Az indusok hitregéje szerint Májja, öreg anyja minden dolognak, nem csak, hanem a jövővilágnak, költészetnek múzsája, a szerelemnek és az álnokságnak istenasszonya. Láthatólag Májja többféle jelentőséggel bír. Ezen többféle jelentőség fogalmát fejezi ki a szó mágia, és így mint többféle jelentőségű fogalom jó forgalomba. A mágusok őshazája Media, Perzsia és a szomszéd országok.

Ezen mágiának alaptétele az, hogy az ember isteni, tehát magasabb származású lény s mint ilyen hivatva van, a külső természetben uralkodni. De mi által? Az élő szónak erejénél fogva.

A mágusok a szó hatalmában való hitet már bizonyos tökélyre vitték. Leghatalmasabb fegyverük a kimondott szó, az imádság volt. Az Essaneusok az új felkelő csillagzatot imádsággal fogadták.

Idővel kifejlődött egy alsóbb rendű mágia, mely a megtartó és a pusztító erők után kutatott. Minden természeti erő magához vonza a vele rokon erőket. E hit az időjóslás, a varázs, a jövendölés ezer babonáját teremtette meg. Az erők kutatása közben, egyes dolgok természeti tulajdonságaihoz folyamodtak s igyekeztek azok által a megfelelő erőket vonzani, vagy eltaszítani, eltávolítani. Mágusnék már egyes növények hatásához folyamodtak, hogy szerelmet gerjeszsenek a szívben.

A mágusok papok és orvosok voltak. Gyógyítottak egyes dolgokkal s a szónak hatalmával. A varázslás fejlesztette az orvosi tudományt, a varázs kutatott a gyógyerők után; együtt jártak ezek mindig, egyszerre születtek s azóta karöltve haladtak a mai napig.

Ime az indusok hitregéjében a babona, a szó hatalmában való hit, az imádság, a jó és rosznak megkülönböztetése.

Mózesnek a világ teremtéséről szóló könyvében ott látjuk az isten és ördög fogalmában való hitet; az istenét, a ki világot teremt emberrel; a sátánét, a ki e felséges munkát alapjában megsemmisíteni törekszik.

Ott van már a szó hatalma: „Legyen világosság!” és lett világosság. Ezen „Legyen világosság!”-ra vonatkozik Szent János evangelistának (I. 1. r. 1. v.) mondása, hogy: „Kezdetben vala az ige és az ige Istennél vala, és az Isten ige vala!” mert mielőtt lett volna valami Ige hallatszott, melynek elhangzása után, lett világosság!

Azután mondá az Isten: „Teremtsünk embert a mi ábrázunkra és hasonlatosságunkra és uralkodjék a tengernek halain, az égen repdeső madarakon“ stb. Az ember tehát isteni lény, a természet ura, melynek kormányzásában leghatalmasabb fegyvere, eszköze a szó, az ige, az értelem.

Az emberiség a roszak elleni harcában, az erők kutatásában,

egymás ellen való felbőszítésében, és alkalmazásában más és más eredményre jutott.

Kiágaznak a népcsaládok, vándorlások következnek be, megépesül a föld, s a kiágazott népek tovább és tovább kutatva, új meg új eredményekre jutnak, a melyek egymástól látszólagosan elütők, — alapjuk azonban egy, a jó és rossz szellemben, a titkos természeti erőkben, az ember isteni származásában s az igének hatalmában való hit. A nyert anyagot minden nép külön-külön dolgozta fel; a műveltség hatalmas tényezőként működik közre; a kereszténységben a legfőbb jó és rossz, az isten és ördög fogalmában nyeri tökélyét; a szó hatalmában való hit pedig a Miatyánkban, a keresztény imádságban kulminál, mely megadja a mindennapi jót és megszabadítja az emberiséget a gonosztól.

Minél magasabb műveltségi fokot értek el a népek, az imádság annál határozottabb, tökélyesebb alakot nyert. A mágusok helyébe más papok léptek, a kik, mint a mágusok, egyuttal gyógyítással is foglalkoztak; a kereszténység hirdetői, az apostolok, el nem tértek ez útról, hirdetik az isten igéjének, imádságnak hatalmát és gyógyítanak.

A kuruzslás, a babona bölcsője, mint az emberiség bölcsője, a Kelet, melynek civilizációját ma is a miszticizmus jellemzi, hol ma is nagyban foglalkoznak a titokzatos természet feletti dolgokkal. Ott születik meg minden hitvallás; ott születik az emberiség Megváltója, a kereszténység; de onnan jó minden kuruzslás, minden babona, a varázslás számtalan neme. — Mindkét irányban hivatott erők munkálkodtak, itt felkent papok, ott varázslók, boszorkányok. Néhol a vallás és a varázs képviselőjét egy személyben nyeri; ehhez járul még a gyógyszerek alkalmazása is, tehát nem csak pap, varázsló, de egyuttal orvos is, — mindenütt ott van azonban az ige, áldás, imádság vagy átok alakjában.

Mindennek meg van a maga fejlődése, története.

A kimondott szó, a rosznak fogalma, a népek hitében tovább és tovább fejlődik. Józsue már Izrael fiainak szemei előtt ezeket mondja: „Nap Gibeonban állj meg és hold az Ajalon völgyében!” (Józsue könyve 10. r. 12. v.) És megáll a nap és a hold, míg boszúját állá Izrael nemzetisége az ő ellenségein. A szó hatalmával, az igaz hit erős tudatában, csodát tesz.

Végig huzódik a sátánban való hit is a zsidók egész történetén; valahányszor rossz érte Izraelt, mindannyiszor abban a körülményben kereste az indokot, hogy Isten elfordult az ő népétől, mert vétkezett. Mindannyiszor „Sátán támada Izrael ellen“ (Kronikák könyve I. 2. r. 1. v.) tehát a rossz támadt fel, mert Izrael a rossznak szolgálatába állott.

Az Új-Testámentom az ördögről bőven emlékezik meg.

„ . . . a ti ellenségtek az ördög, ki mint az ordító oroszlán széjjel jár, keresvén kit elnyeljen.“ (Péter I. 5. r. 8. v.)

Krisztus urunk az ördögtől kísértetik (Máté 4. r., Márk 1. r.); kiűzi az ördögöket, mondván: „Menjetek el! Azok pedig kimenvén, menének a disznóknak a seregébe. (Máté 8. 32.) Száradott kezű ördöngöst gyógyít; (Máté 12. 10.); egy legió ördögöt űz ki. (Márk 5. 13.)“ Az apostolok hasonlóan cselekesznek.

„Beteg-e valaki köztetek? Hivassa az egyházi szolgálókat és imádkozzanak érette, megkenvén azt olajjal az Úrnak nevében. És a hitből származott imádság megtartja a beteget és felsegéli őtet az Úr“ (Jakab levele 5, 14—15 r.).

Keresztény fogalmak szerint is a hitből származott imádságnak hatalma van, mely gyógyít.

A zsidók történetében az igaz hit, a babonás hittől, a varázslástól mindig el volt különítve.

Saul azt mondja az ő szolgálójának: „Keressetek nekem oly asszonyi állatot, kiben jövendőmondó lélek legyen.“

„ . . . És monda neki az asszonyi állat: Ime te jól tudod, mit cselekedett Saul, ki a jövendőmondókat és varázslókat eltörlötte a földről“. . . (Sámuel I. k. 28. v. 7—9.)

„ . . . Kezdték vala pedig a zsidók közül valami lézengő ördögűzők az Úr Jézusnak neve által, a gonosz lelkeket kiűzni, azokból, a kikben volnának, ezt mondván: Kényszerítünk titeket a Jézus által, kit Pál prédikál!“

„Felelvén pedig a gonosz lélek: a Jézust ismerem, Pált is tudom, ti pedig kicsodák vagytok?“ (Apostolok esel. 19. r. 13—15. v.)

Hanem a babona, a varázs, a kimondott szóban, gonosz erőiben való hit mindenütt ott van, vagy a népek vallásával egyesülten, vagy külön válva, de szorosan egymásmellett. Úgy tűnik fel a dolog, mintha a vallás abból származott, abból fejlődött volna ki,

a műveltség, az értelem felvilágosodása fejlesztette ezt, s a tudatlanság megtartotta azt.

A római papok kuruzslók is, a kik gyógyítással is foglalkoznak. Hatalmas fegyverük a kimondott szó, az imádság. Ott vannak Róma hitregéjében a gonosz lelkek, a daemonok. Istenekhez imádságokkal fordulnak: „Te istennő Pales! szelidítsd meg számunkra a forrásokat, azoknak istennőit s az isteneket, kik berkeinkben elszéledve járnak, né engedd, hogy meglássuk a Driadákat, sem Dianna fürdőjét, sem Faunt, a mint a mezőn nyugszik. Kergesd el messze tőlünk a betegségeket, hogy az emberek és a nyájak egészségesek legyenek!” stb. (Ovidius F. L. IV. 747—775.) — A *lustratio pagorum* alkalmával, hasonlóan Cereshez imádságokat intéztek. Catonál (De re rust. 160) az igézés elleni ráolvasásra akadunk, a mi egyúttal a kifíczamodásra is alkalmas. „*Incipe cantare: Motos, Vaeta, Daries, Dardaries, Astartaries, Dissunapiter!*” melyről Ipolyi Arnold (Századok 1872. 7. lap) úgy vélekedik, hogy imádság, a *latiumi* vagy *sabini* istenségek feledett neveire való hivatkozás, szerintünk valóságos ráolvasás.

Nem érintjük a császárság alatti sokféle babonát, bűvészetét, varázst és varázsszereket, sem az egyiptomiak utólérhetlen kuruzslásait.

Nincs különben a görögöknél sem. (Lásd Hirschfeld: *De incantamentis et devictionibus amatoriis apud Graecos Romanosque*. Regimonti, 1863.) Benne van a gonosz szellemekről és a szó hatalmában való hit. Ott vannak a jósdák, a bűbájosok, Orpheus állatokat bűvölt, Amphion Iyrája megindítja a sziklákat. Aristoteles a halhatatlanokat istenekre és daemonokra osztja.

Krisztus idejében a népmonda már számos daemonokról emlékezik meg, kiket varázsszavakkal és gyógyfűvel igyekeztek az emberből kiűzni.

A görögök a szemmelverés (tehát igézés) ellen bűvös szavakkal védekeztek.

Teognis a rodusiak ünnepeiről írt munkájában említi, hogy Rhodus szigetén, de egyáltalában Görögországban szeptember havában a fecske imádságát, énekét, szokták elénekelni, melynek megalkotását a hét görög bölcsnek egyikének, mások annak leányának, tulajdonítanak. Ezt ma is éneklük. „Megjött már, megjött már a fecske és vele a szép idő és vele a jó idő! Szép fehér, szép tiszta a begye és háta, mint korom fekete. Szórj szét mi közöttünk édes bogyót tárházadból,

mely annyira gazdag, és adj nekünk kis csuporba bort és egy deberkét tele turóval; de adj kenyeret és rizst is s pompás pogácsát tojásból.“ stb.

A rómaiak előtti időkben Dacziában, le a Balkánban lakott népek, dákok, görögök, trákok stb. istenei egyúttal bűvészek is voltak. Pythagoras, Zomolxis, Dekeneus, kik azután isten számba mentek, köztudat szerint varázslók voltak, a nép főpapjai, a kik bűvös mester-ségüket Egyiptomban tanulták.

Dioskorides (K. u. II. század elején született), orvos Claudius alatt, mintegy 40 növény dák nevét hagyta hátra az utókorra, melyeknek gyógyhatását azon korban ismerték s bizonyára alkalmazták is a bűvészek, mint orvosok. Dioskorides könyvének (*Περὶ ἰατρικῆς Ἰλτρῆς*) ma már egész irodalma van. A mint Servius (Aen. VI, 661, és Suidas Fragm. hist. graec. IV. k. 374) feljegyzi, a dákok bűvös italokkal éltek, s a királyok a varázslókhoz folyamodtak, hogy a népben az isteni félelmet fenntarthassák.

Az eddig csak általánosságban elmondottakból megtudjuk, hogy az ember a legrégebb időktől fogva a roszt ellen szóval és szerekkel küzdött. Ezen igéknek bűvös erejében való hit sokféle babonát szült. Így született az amulet (talizmán) is, mely különféle állat, ember testrész alakokat, bizonyos csillagzatok alatt öntött rejtelmes jegyekkel ellátott s majd érmekké, majd gyűrűkké, kar- és nyakkötőkké és fejekességeké idomított fémdarabokat, vagy értelem nélküli szavakat, mondatokat, szellemek neveit, istenek, emberek és állatok képeit tartalmazó papír és pergament szeleteket jelent. Megóv ez betegségtől, varázs hatalmától, minden bajtól. — Ismerték ezt az ó-korban is; Egyiptomban a scarabaeus bogár alakjában nyilatkozik. Talizmánokat bűvös igék kíséretében csináltak. Szentírási mondatok kezdőbetűiből csináltak A gla, Abracalan stb. féle érthetetlen szavakat s azokat amulettek alakjában használták a zsidók. Az ima-szój sem volt más, mint amulet. Isten nevét például, mely csodatevő volt, csak a főpap vette ajkára, esztendőnként egyszer. Ez 22-, majd 42 szóból állott, melyhez a Cabala hozzáadott még 30-at és lett 72. Minden névből egy-egy talizmán lesz, mindenféle baj és betegség ellen.

Különösen a hideglelés ellen szerepelt sokféle bűvös szó. Az Abracadabra, Egág, Megág, Tegág, Sator, Arepo, Tenet, Opera, Rotas féle szavak, bűvös összetétele, vagy felírása foghagyma czikkre. Bűvös szó, talizmán az Abraxas is, mely szó a gnostikusok szerint

a világ összes szellemei elnevezésére szolgált. Nem egyéb, mint csodás alakkal bíró kövecs, lánczon hordoztatott a nyak körül, néhol gyűrűbe foglalták. De hát ezeknek nincs számuk.

Ilyen bűvész ereklyék, egyes szóval, képpel, mondattal ellátva, már a legrégebb időkben előfordulnak.

A keresztény egyház szent ereklyéket ismer, a melyek minden oltárban ott vannak. A kereszténység első századaiban keresztényeink bűvös ereklyéje „IHTHYS“ szó volt, mely a Ies. Hrist. Theou Hios Soter kezdőbetűiből lett összeállítva, s tulajdonképeni értelme hal.

Lehetetlenség meghatározni tehát, hogy a babona, a varázs, mely időben, mely népnél lépett fel először. Ez az egész világ tulajdona. A legrégebb időktől fogva vannak bűbajosok, minden népnél, a kik bűvös szavak kíséretében és gyógyfűvekkel üzik mesterségöket. Mindazoknak eredete ott van az emberiség bölcsőjében.

III. Ördögűzés.

A román varázsköltészet tulajdonképeni termékét, a mai ráolvasást — *descântec* — a gyógyítás és ördögűzés teremti meg.

Említettük, hogy a kereszténység megalapítója Jézus Krisztus gyógyít és ördögöket űz. Hasonlóan cselekednek az apostolok is. „Lőn pedig az, hogy a Publius atyja hideglelés és vérhas miatt igen nehezen feküdnek, kihez Pál bemenvén, minek utánna könyörgött volna, kezeit arra vetvén, meggyógyítá azt.“ (Apost. csel. 28, 8.) — Péter a sántának mondá: „A Názáretbeli Jézus Krisztusnak nevében mondom, kelj fel és járj!“ (U. o. 3, 6.) Majd meggyógyítja a guttaütött Eneast.

„Nagy dolgokat cselekszik vala pedig az isten Pálnak kezei által. Annyira, hogy betegekhez is vinnék, az ő testéből neki csak keszkenőjét és korszovátját és azok meggyógyulnának az ő betegségekéből és a gonosz lelkek kimenének belőlük.“ (Apost. csel. 19, 11—12.)

Már a kereszténység is hiszi, hogy a betegség a gonosz lélektől származik az emberi testbe, honnan szent igék ráolvasásával, istenbe vetett hittel is ki lehet űzni; hiszi, hogy némely betegség tulajdonképen ördögi megszállás, melyet Jézus Krisztus nevével s a tömjén

füstjével meg lehet szüntetni, — sőt hiszi azt is, hogy ördögösök vannak. Pál megvakítja Páfusban az ördögös Elinást; a Jézus nevével működő „lézengő ördögűzők“-re rátámadt a gonosz lélek és „hatalmat vőn rajtuk annyira, hogy mezítelen és sebben szaladnának ki a házból. Erre sokan azok közül, a kik ördögi mesterséget gyakoroltak vala, az ő könyveiket előhozván, mindeneknek láttokra megégetik vala, mely könyveknek árokat megszámlálván, találák ötvenezer pénznek.“ (Apost. csel. 19. r. 16, 19 v.)

A régi keresztény egyházban az ördögűzést (exorcismus), a keresztiséggel hozták kapcsolatba, miről a 255-ki kárthagói egyházi gyülekezet is tanúskodik. Minden megkeresztelendőt úgy tekintettek, mintha születésétől fogva már ördögi hatalom alatt állana, a Sátánnak tehát ellene kellett mondani. A csecsemőre háromszor ráleheltek és nyállal illették. Ma is benne van a keresztelési formulában: „Ellene mondasz az ördögnek?“ Felelet: „Ellene!“

Egyes szentekhez bizonyos betegségek ellen szokás fordulni. Szent Balázs vértanú (február 3-án) a torokfájás ellen közbenjáró. Szentelt gyertyával érinti a pap hívének torkát és mondja: „Szent Balázs közbenjárásával mentsen meg téged Isten a torokfájástól.“ — Katalinhoz a fogfájás ellen szokás folyamodni, és így tovább; mindez bizonyos igék elmondása mellett történik. Keletkeznek tehát bizonyos imádságok, bizonyos betegségek, bajok ellen és bizonyos szent személyekhez intézve. Így támad szent Sisinius — József — legendája, vagy inkább descântec-ja a harmadik századból, mely szerint ő az ördögöt megkínozza s ettől kicsikarja a hideglelés neveit. Bogomil e legendát tovább úzi-fűzi, s tulajdonképen e legendában bírja eredetét a román ráolvasás.¹⁾

Azon körülményből, hogy a hideglelést a vízivásból gondolta megkapni a román nép, azt következtette, hogy az ördög a vízben van, s elnevezte vízbeli ördögnek (dracul din apă); vagy azon helyet, a honnan ő bajt kapott, az ördögtől megszállottnak hitte; tehát bizonyos igékkel ezen ördög ellen fordult, miután betegségét attól kapta. Természetes, hogy az ördög ellen a szenteket hívta segítségül, a kik hatalmasabbak, mert az isten a legnagyobb hatalom mindenek felett.

¹⁾ Hasdeu : Cuvinte din bătreni. II. k. 717. 175. lapokon.

Hogy a román népnél az ördög oly nagy szerepet játszik, annak tulajdonítható, mert az ördög-kultusz fészke tulajdonképen a Balkán.

Itt támadt a manicheismusból egy szekta, a bogomilismus, mely egész Európa népének hitvilágára hatással volt. Bogomil a 10-ik században élt.¹⁾ Tanai szerint Istennek két fia volt Satanail és Mihály archangyal. Az első fellázadt s lett Sátán, minek következtében a föld és természet alakult. Ég és föld között az ember képezte a kapcsolatot. Következik az emberért való küzdelem. Krisztus — Mihály archangyal — a földre jó, s az ördögöt meggyőzi, ámde ennek csel-szövénye őt a keresztfára viszi. — A bogomilok csak a Miatyánkot fogadták el, bőjtöltek; csináltak maguknak ők imádságokat. Minden egyház egy tanítóból és 12 tanítványból állott, s mindent megvetettek, a mi a testnek tetszett. Majd mindenik apostol akart lenni, az ördögökkel itt is, ott is összeütközésbe jöttek, az ördögök ellen számos imádság keletkezik, betegségek ellen sok ráolvasás; e munkában élénk részt vettek a bizánczi írók, a kik mindenféle legendát hoztak forgalomba; így született meg a sokféle utazás a mennybe, a pokolba; a sok imádság betegségek ellen; szóval az apokrif-irodalom megszámlálhatatlan terméke.

Hiában küzdött azok ellen az egyház. Mikor a bogomilok a kereszténységbe beleolvadtak, magukkal vitték egész hitvilágukat, könyveiket. Egész Európa hitvilágát megváltoztatta ez. Később még a papok sem tudták melyik könyv van eltiltva s melyik nincs. Így látjuk a román papokat, minő Gergely is, Mohácsról eltiltott könyveket terjeszteni.

A román nép a bolgárokkal s a Balkán szláv népeivel egyetemben egy sorsnak örvendett. Őt érinté először a bogomilismus, meghódította s annak rabja ma is. Egyházi szertartásai között meg volt az ördögüzés — tehát gyakorolta azt. Kolostorokban buta kalugerek ördögökkel küzdöttek, ördögök elleni imádságokon törték tehát fejöket.

Egész Európában hatalmasan lép fel Bogomillal az ördög alakja, úgy annyira, hogy Franciaországban a tizenhatodik században mintegy háromezer ördögöset égetnek meg.

¹⁾ Zygadenos: *Naratio de Bogomilis*. Gieseler kiadása, Göttinga. 1842. — Hasdeu: *Cărțile poporane*. 252 lap.

Az ördögök száma milliárdra nő; a tömjén füstje nem elegendő azok kiűzésére, miért orvosok ördögűzési recipéket irnak.¹⁾ Nem csak üzik, de idézik is az ördögöt, bizonyos igékkel, bizonyos szerrekkkel. Mindenki ellene védekezik, mindenki tőle ovakodik.

Bornemissza Péter, a ki pedig Lutheránus lelkész, idézett művében (667 lap) hirdeti, hogy az „ördögök is születnek és meghalnak, de az ő életjük hosszabb, mert ki 300 esztendőt, ki tovább él.“ „Lakóhelyük (668 lap) a pokol mélységes feneke, de kiszalasztatnak sokszor és laknak fejünk felett, hol a madarak repülnek, mint a szunyogok repülnek.“ Ezen író szerint az ördög ott van az emberi érzékekben, a látásban (755 l.) szaglásban stb. az „illetés“-ben „a sátán sok képen vétkeztet ebben is, hogy szemeddel hunyorgass, lábaddal más lábát tapogasd“ stb. Aztán vannak, „kik (649. lap) teljességgel ördögnek adták magukat, mint az éjjeljárók, bájósok, ezek sokat szenvednek az ördögök miatt, mert mint a török kinozza a maga szolgálait, az ördög is végre mindazokat elveszti, a kik neki szolgálnak.“ Az ördögök „angyal, kis gyermek képébe csodát tesznek, szép tanácsot adnak stb.“

Mindezek általánosan — Európaszerte — elfogadott nézetek voltak. A román nép hasonló módon gondolkozott. Boszorkányait ő is üldözte és félt tőlük. Az ördögről nála is különféle nézetek támadtak. Eredetéről, hatalmáról, lakóhelyéről különféle fogalmak keletkeztek.

A román nép uszott az áramlattal. Kolostorokban, iskolákban, templomokban külön fejezetek jutottak az ördögről való tanításoknak. 1799 évből Giugescu kancellár kézírata maradt fenn, mely ma már a román tudományos akadémia birtokában van s benne a következő Pentru draci című oktatás:²⁾

Tanító: Mi módon esett ki isten kegyelméből az a csapat, melyről említést tettél, hogy ördöggé lett?

¹⁾ E tekintetben bő anyagot nyújt Richet Károly: Az ördögösök hajdan és napjainkban című műve. Fordította Erdélyi Béla. N.-Várad 1880. Továbbá: Discours et Histories des spectes, visions stb. Páris 1605. Nem különben: Bornemissza Péter: Predikációk nagy sok csudálatos kísértetekről. Sempte 1578. Egyetlen teljes példány a budapesti egyetemi könyvtárban. A megbüvölt világ Amsterdam 1694.

²⁾ Gaster: Lit. pop. rumână. Bukárest 1883. 264 lapon.

Tanítvány: Lucifer, a ki feje volt azon csapatnak, mert Isten kegyelme folytán fényben uszott, felfuvalkodott s székét az ég csillagaira akará helyezni, úgy a mint isten teszi. Ezen góg a pokol sötétségébe taszította őt, egész csapatával, a hol ördögök lettek, azaz fényesekből sötétek.

Tanító: Mely napon estek le?

Tanítvány: Szereda napon!

Tanító: Minden ördög a pokolban lakik, avagy volnának más helyeken is?

Tanítvány: Ördög van a levegőben, a földön, a tengeren, a havasok között, a föld mélységeiben, barlangjaiban, hasadékaiban, az erdőkben, pusztaságokban, vizekben, az egész földkerekségén, az egész világon.

Tanító: Miként neveztetik az ördög más neven?

Tanítvány: Neveztetik sokféleképen, sárkánynak, kigyónak, méregnek, ravasz oroszlánnak, ragadozó farkasnak, gyilkosnak, hazugság atyjának stb. stb.

Tanító: Mi az ördög kötelessége?

Tanítvány: Rosszat cselekedni, az embereket rosz cselekedetre buzdítani.

Egy 1809-ki román kéziratból vesszük ki a következőket:¹⁾

Kérdés: Mi van az egen — Ceriu — felül?

Felelet: Viz! Hát azon felül? Tűz. Hát azon is felül? Az Isten széke áll, melyen az istenség ül. Hát még fennebb? Világosság.

Kérdés: Hány angyal áll Isten széke körül? Fel. 12 millió, a hatodik, hetedik és nyolczadik csapatban számuk nincs.

Hát az egen mi van? levegő és felhő.

Mi van a föld alatt? Viz. A viz alatt? Sötétség. A sötétség alatt? Tűz. A tűz alatt? Ott van a pokol; azon alól a tartar, mely feneketlennek mondatik.

Hány arasznyi távolban van az ég a földtől? 30.200 istenarasznyira, egy isteni arasz ezer emberi araszt tesz ki. — Hát a föld mélye mily távolban van? Ezer arasznyira.

Hány angyali csapat van az égben? Tíz. Egy csapatban volt 12,000 angyal, azonban egy csapat lehullott s megfeketedett, ördög lett és így most már 9 maradt.

¹⁾ Gaster idézett műve 265—266 lapján.

Hogy mi van a pokolban? A menyországban? Számos kolinda, égben és pokolban való több rendbeli utazás részletesen elmondja; sőt mi több, a pokol közigazgatási szervezetről is alapos ismertetést terjesztenek.

A román papok nem győzték üzni az ördögöt, igével, tömjénnel, ráolvasással; egyes betegségek ellen szintén papok léptek fel. E mesterséget átvette aztán a nép s az általa csinált igékkel és kigondolt szerekkel hasonlóan bánt el. Künn a nép a saját felfogása, a templomban a pap saját törvényei szerint járt el. Ez is, az is szentekkel küzdött az ördögök ellen; csak hogy a nép az ördögök hatalmát is igénybe vette s használta a jó ellen, tehát nem csak üzte, hanem idézte is az ördögöt.

Ez támasztatta, ez fejlesztette a mai román ráolvasást, megtartván ősi hitéből némely dolgokat, miket szerencsésen összeolvasztott új hitvallásának alakjaival és tételeivel.

A görög egyház zsinatai üldözték a népnél e mesterséget; egyházi törvények (Pravila bisericescă 125, 132 old.) eltiltották a népet a ráolvasásoktól, azonban mind hiában; a nép állandóan ragaszkodott tudományához, balhitéhez. A Gyula-Fehérvártt 1675-ben megtartott román egyházi zsinat hasonlólag tiltóan lép fel.

A román ember félelme az ördögtől nagy. Neve: drac, diavol, sătana, mely szónak eredete ismeretes. Talán egy nép sem tartja jobban e közmondást: „Nem jó az ördögöt falra festeni“, mint a román. Hogy az ördög hírét ne vegye, miszerint ő róla van szó, nevét a román ember így kerülgeti: el, (ő), cel rosiu (a veres); cel cornurat (a szarvakkal bíró); negru (a fekete); stb. Ha pedig kiejti valahogy nevét a száján, rögtön utána teszi: „cruce de aur în casă (arany kereszt a házban); nu se pomenescă pe alci (hire se jöjjön erre felé), így az ördög nem jelenik meg.¹⁾

Hazánkban egy időn túl, különösen a protestáns fejedelmek alatt, a román papok az ördögök elleni küzdelme, ördögűzése, nem volt megengedve.

Rákóczi György 1643. október 10-én a gyulafehérvári román püspököt megerősítő oklevelében a papok ördögűzési czeremoniáit betiltja, s mindenféle babonáskodást megbüntetni ígér.

¹⁾ Rom. tud. ak. Analesei 1883. II. Ser. VII. köt. II. oszt. Marián Flávián jelentése Saulescu Gy. hagyatékáról.

Hiában volt törvénybe igtatva, hogy az „oláh papok ne afuriszáljanak“, mert az oláh papok, habár titkon, az ördögöket mégis üzték s hasonlóan cselekedett a nép is.

Magyarok, szászok és székelyek egyformán igénybe vették az oláh papok szolgálatát e téren.

Baritz György említi egyik levelében¹⁾ a következőket:

1837-ben N.-Szebenben országgyűlés van. Popovics Klement g. keleti lelkész ellen feladás történt, hogy sok szászból ördögöket űz ki. Moga László, nagy-szebeni g. keleti püspök, maga elé idézi a bepanaszolt lelkészt és mondja neki:

„Ládd bünös lélek, mily nagy bajba jutottál ördögeiddel?“

A szegény pap irást adott, hogy tőle Belzebub minden ördöge megszállhatja a szászokat, mert ő többé egyet sem űz ki belőlük.

Ezen irást Moga felterjesztette a guberniumhoz, felolvasták a 12 tagú (3 szászszal) tanácsban s derűltég között irattárra helyezték.

A szászok tömegesen keresték fel a román lelkészeket, a kik még utolsó kenettel is ellátták őket másvilági útjokra s mindenféle imádságban részesítették.

„De hát miért nem folyamodtok ti a szász papokhoz? kérdé az egyik.

„Azért — felelé a szász — mert a mi papunknak nincs a mi kell.“

„S az?“

„Neki nincs keresztje, a melylyel megijessze az ördögöt; füstje, a mivel kikergesse és imádsága, a melylyel futásra indítsa!“

Következő közleményünkben a betegségek nemével, az alkalmazott gyógyszerekkel, s a varázs költészet termékeivel fogunk foglalkozni, összehasonlítva a finn és magyar hasonló termékekkel.

MOLDOVÁN GERGELY.

¹⁾ Hasdeu: Cuvinte din bătreni. II. köt. 172 lap.

EGY LAP AZ ÖSSZEHASOŒNLÍTÓ IRODA- LOM TÖRTÉNETBŐL.

Bevezetés a Testvér gyűlölség tragikuma cz. tanulmányhoz. Irta és felolvasta az Erdélyi Múzeum-egylet bölc.-, nyelv-, és történelemtudományi szakosztályának 1888. január 29-én tartott közgyűlése alkalmával

HEGEDŰS ISTVÁN.

A múlt semesterben a Testvér gyűlölség tragikuma cím alatt publicum-előadásokat tartottam, melyekben Aiskhylos „Hetén Theba ellen“, Euripides „Phoenissae“ és Schiller „Braut von Messina“ című tragédiáinak egybehasonlítása útján megkísértém az összehasonlító irodalomtörténet helyes módszerét, termékenyítő hatását mintegy szemléleti példákban bemutatni. E bevezetés célja az általános nézőpontokat feltüntetni, melyeket az összehasonlító irodalomtörténet buvárának követnie kell és a melyek érvényesítése a klasszikai irodalom világirodalmi jelentőségét emelni van hivatva. A renaissance forrásait kutatva: ma is eleven hatását érezzük át újból meg újból a valódi klasszikai szellemnek.

A költészet az emberiség pszichologiai rajzát adja, mely rajzban mindig ugyanazon alapvonásokat lehet felfedezni. Az emberi szív alapszenvedélyei, indulatai a különböző korokban, különböző nemzeteknél öltöttek légyen bármely alakot, szólaltak légyen meg bármely nyelven: ugyanazon közös jelleggel bírnak. Évszázadok mulva is viszhangzanak az emberi természet igaz, valódi hangjai, mert a leg-sajátságosabb viszonyok, a legzárkózottabb népelet sem vonhatnak elválasztó falakat az emberi szívek közt. Újból meg újból kitörnek a feledhetetlen édes hangok; újból meg újból megráznak az emberi természetünk belszervezetét megtámadó és dülő szenvedélyek, vak indulatok; újból meg újból sirjuk a részvét könnyeit, valahányszor

a természetszötte viszonyokat széttépi a kérlelhetlen végzet: a külső vagy belső fatum.

De nemcsak az öröm és fájdalom, a szerelem és gyűlölet, részvét és irigység, harag és rokonszenv, kétségbeesés és remény ismétlődnek a különböző népek geniusát visszatükröző irodalmak termékeiben; nemcsak a felindult, a háborgó, nemcsak az elnyugvó és kiengesztelt sziv rajza talál közös vonásokat; hanem a jellem, a typicussá vált habitusba átment sajátságok, a legkülönlegesebb viszonyok közt kifejlett egyéniségek arcvonásai is testvéri származást mutatnak. Az emberiség közös eredete, egységes fejlődése, megmérhetlen távolságain túl a térnek és időnek mindegyre előtör. Mint némely romanticus szindarab megoldását rendszeren az egymástól elszakított testvéreknek egy-egy törött szivdarabot mutató jelvény által való felismerése idézi elő: a törött szivdarabot felismerjük az egymástól messze eső népek dalaiban, meséiben, mondáiban, kifejezéseiben tropusaiban, költészetében.

Az irodalom-történet az összehasonlító szempontokat viszi be az egyes korok és egyes írói egyéniségek elemzésébe hogy kimutassa azon solidaris kötelékeket, melyek a nemzeteket egybefűzik. Mennyivel szorosabb kapcsolatot teremtenek az izlés bizonyos megállapított formái, a különböző korokon átvonuló irodalmi eszmények és a több századokon át hagyományról hagyományra szállt irodalmi emlékek, melyek észrevétlenül belopódnak az egyes írók gondolatvilágába, képzelmük körébe, szemléletüket gazdagítják képekkel, nyelvüket gazdagítják kifejezésekkel! A jó öreg Ennius azt hívé, hogy bele Homér lelke szállt; Ennius folytatója Vergilius és Vergiliusé Tasso Hogy Dantet az alvilágban Vergilius vezérli: e kép jelképezi az egyes korok egymásra való hatását.

És ha végig tekintünk a világirodalom nagy áramlatain: erősebb, mélyebb forrásból fakadó, messzibb hatásu egy sem volt, mint a klasszikus, mely a megújulás bámulatos képességét adta meg az egyes irodalmaknak: az egyes nemzetek irodalmi nevelőjévé vált; a renaissance forrásává. Sokszor elmondták, hogy minek köszönheti a klasszicizmus e bámulatos hatást. Újabban kétségbe vonták, harcot is indítottak ellene. De mindig megőrzött valamit ez irodalom megújodást teremtő ihletéséből.

Nem szándékom az okokat firkészni, csak annyit jegyzek meg,

hogy a klasszikus irodalom rendkívüli hatásának titka abban van, mert szép ez irodalom. És szép azért, mert az emberi természet örök és tipikus vonásait (tehát nem esetleges és bizarr formáit) fejezte ki plastikai egyszerűséggel és természetességgel. A természet őszinte és igaz nyilatkozásait megérti minden nép. És jól esett a valódi embert, az igazi embert szemlélni a maga kidomborított valóságában. Mint a görög szobor, vagy ruhátlan, vagy csak a jellemző test-kifejezés kidomborítása érdekében türi meg a ruhát: ép úgy a klasszikus költészet az emberi természet hű kifejezését igyekszik adni a lehető legegyszerűbb eszközökkel.

Igy alkotta meg a görög-római nép mondáit, mythosait. Nagy vonásokban itt azokat a nagy szenvedélyeket, a szívek azon örök rugóit látjuk működésbe hozva, melyek nem pihennek a legfeszesebb műveltségi korban sem. Az összehasonlító irodalomtörténet éppen az által tesz jó szolgálatot az egyes korok irodalmának, hogy az egyező, a találó vonások fölfedezése által az illető kor különleges jellemét annál szemléltetőbbé teszi. Az egyes népek pszichológiai jellemét a nép-psyché öröklött és átvett sajátosságai felhasználásával érthetővé teszi. De kivált az egyes nagy költők és írók költői és írói egyéniségét domborítja ki szemléltető elevevénnyel: az irodalmi ideálok hatása alatt tüntetvén föl az egyéniségek fejlődését. Ha valaki a népmesék vándorútját követi az összehasonlító nyelvtudomány és összehasonlító mythologia kalauzolása mellett: meglepő találkozást fedez fel a népköltés e megbecsülhetlen alkotásaiban. A ki pedig a művelt népek költőit hasonlítja egybe: az irodalmi iskola nyomát fedezi fel a különböző korok és nemzetek költőinél.

Plautustól vesz át anyagot az *Avare* és *Amphitryon* számára Molière, *Tévedések vigjátéka* számára Shakespeare, a *Schatz* számára Lessing, Euripides lesz Racine mestere és ugyanő Goethét *Iphigenia* írására serkenti, *Atreus* és *Thyestes* testvér-gyűlölsége latin, francia és olasz drámák tárgyát alkotja.

Beöthy Zsolt összehasonlítást tesz a „Tragicumról“ kitünő gonddal és mélyreható szellemben írott művében *Antigone* és *Tompa Bosnyák Zsófiája* közt. Ezen hasonlítás mintegy felkölti az összehasonlító irodalom buvárlat módszerére vonatkozó azon kérdést: Meddig terjedhet az egybehasonlítás? Mik az egybehasonlítás korlátai?

Ha Villemain Pindaros és Bossuet közti párhuzamra okot

talál a thebai lantos vallásos meghatottságában, ethikai gondolatokban gazdag írásmódjában, fejedelmi egyénnel szemben alkalmazott allegorikus célzataiban, képeiben, az emberi élet törékeny és az isteni oltalom nélkül álomszerű értékének, a vallásos hangulatból alkotott megdicsőüléssel való szembeállításában: oly messze tévedett az összehasonlító irodalomtörténet valódi termékeny módszerétől, hogy a véletlen találkozás, a „magna ingenia saepe conveniunt”-féle tüneményen kívül, semmi tudományos eredményt nem hoz létre.

Az egymás mellé állítással két kort, két népet, két környezetet, két népegyedet visszatükröző két költő vagy író vagy műalkotó kölcsönös viszonyát kell földerítnie. Mi célból? Mi haszonnal?

Hogy a tanítvány eredetiségét kitüntesse a mesterrel szemben, hogy a mester termékenyítő hatását megmutassa a tanítványon; de meg a távol irodalmak kölcsönös nevelő befolyását, meg a műveltség solidaris nagy egységét, meg az emberi psyche végtelenében a fölismeret nyomokat, állomáshelyeket; mert é nyomok, ez állomáshelyek pszichológiai mély bepillantáshoz szoktatnak és nem a legszebb hódolat-e a valódi geniusok iránt, ha életük, fejlődésük bensőbb magyarázatát, értékelését eszközöljük az egybehasonlítás útján?

Ha elolvassuk Max Müllernek: *the migration of fables* cz. kitünő értekezését,¹⁾ a valódi helyes módszer alkalmazását találja meg a *La Fontaine: La laitière et le pot au lait* cz. híres mcséje vándorútjának bemutatásában. Meglepő útazása a nagyzás emberi gyengeségének illusztrálására írott indiai mesének, mely a sanskrt Panka-Tantrából indul el Kr. u. 500—600 évvel és *La Fontaine*-nál nyer valódi klasszikus alakot 1678-ban. A sanskrt mesét Chosroés Nustirvan persa király pehlevi nyelvre fordíttatja Barzuyeh udvari orvos által. Al-manzor kaliffa fordíttatja a *arabra* 750 tájt. Innét erednek a latin, görög, spanyol, olasz, angol, francia fordítások. *La Fontaine* körülbelől az 1644-iki francia fordítást használta. Az indiai mesében egy brahman összekéregtetett egy csomó rizst. Egy fazékban teszi félre a fölösleget. Fölakasztja fazakát. Ágyát alája taszítja. Az ágyra dül és el kezd álmodozni. Ha éhség volna — álmában gondolja — eladnám és kapnék száz rupit. Ezen

¹⁾ *Contemporary Review* 1870. folyamában jelent meg. Francia fordításban olvastam: *Essais sur la Mythologie comparée*. George Perrot. Páris, 1874.

vásárolnék kecskéket; a kecskék árán tehenet; a tehen bornyuit eladnám, vennék bivalyokat, azután kikerül egész gazdaság, egy gazdag brahman leányát venném el. Születnék a fiam. Mikor már akkorára nő a fiu, hogy térdén ringathatja, akkor egy alkalommal a brahman olvasásba merül. A gyermek meglátja, felé szalad, hogy hintáztassa térdén. De közel megy a lóhoz. Az anyjának hiába kiált a brahman; mert elmerülve foglalatosságában, nem hallja. Ekkor méregbe jó, rug egyet és . . . összetörik ágya fölött a fazék, kiömlik a rizs. Vége a kolduló brahman álmának. A Hitopadesaban a brahman már egy fazakashoz tér be egy tál rizszsel. A nagy hőségben elszunynad egy pálczával kezében. Szövi álmát és midőn már gazdagnak álmodja magát, négy asszonyt is álmodik, kiket nőül vesz. Kegyenczévé teszi a legszebbet. A többi ezért összeháborodik. Ő az asszonyokat a pálczával meg akarja fékezni és nem csak a maga tálat töri össze, de a fazakas boltjába is nagy kárt csinál. A kárpótlás mindenéből kifosztja.

A középkorban egy arab-latiñ fordításban már a rizs helyett egy olajos korsó van Rabelais Gargantua-jába előadja: miként lehetne meghódítani a világot; természetesen klasszikus czélzattal. Ekkor V.-Károlyhoz egy kalandor Echephron így szól: Félek, hogy a válalat olyan lesz mint a tejes bögre meséjében történik, melyből egy czizmadia gazdaggá tette magát (t. i. álmában) és összetörvén a bögrét, nem maradt mit ebédeljen. Ime Perrette tejes bögréje. Mily üde elevenséget lehel La Fontaine a maga alakjába, ki megálmodott nyája között ugrál örömeiben. A tejes bögre lehull, széttörik:

Adieu veau, vache, cochon, couvée
 La dame de ces biens, quittant d'un oeil marri
 La fortune ainsi repandue,
 Va s'excuter à son mari,
 En grand danger d'être battue.

Csak futtába érintém a valódi összehasonlítás módszerét feltüntető e jelen példát, melynek párját adja ugyan csak Max Müller a Buddha legendájában melyet Damascenus János Barlaam et Joasaph vagy Josaphat-jában ültetett át keresztyén szellemben alakítván át az ind legendát. A Lalita Vistara-ban olvasható legenda Buddha szüntetéséről és nevekedéséről, missiójáról keresztyén allegoriává lesz. Mi lehet az összekötő kapocs e két szellem közt? Az asketismus

szelleme, mely a középkor spiritualis világnézetében ép oly mélyen gyökerezett, mint a buddhismus egyenes kifejlődése volt az indiai várna szellemenben, kiváltságossá vált papi várna-felfogással.

Ugyan ő az egy nyelvcsaládhoz tartozó nyelvekben a szavak vándorlását bámulatra méltó elmeállással mutatja ki, mely néha a szóleszármaztatást a történelmi eszmék filiatöjájához hasonló széles körre teszjeszti ki. Hogy ebben van veszély: elég a kellem istennőinek a kharisoknak a sanskrit napisten lovai: s Harit nevéből leszármaztatására utalnunk. Valamint a Vedában a Duhita Divah, Djaus leánya, a görögöknél Kharis a hajnal, Zeus leánya. A kellemek neve, kikhez Pindaros a XIV. ol. odában oly fenkölt szellemű fohászt emel, a ghar gyökből származnék, mely olajjal fényesítést jelent, melyből a gharta, mely olvasztott vajt jelent, is származik. Azt mondom, hogy veszély rejlik az etymologiai mese magyarázatban. Curtius nem ok nélkül emelte föl szavát $\alpha \chi \rho \alpha, \chi \alpha \rho \omega, \chi \alpha \rho \iota \zeta \omicron \mu \alpha$ stb szavak érdekében azon felfogás ellen, hogy a Kharisok a Hajnal paripáinak felelnének meg. Az összehasonlító nyelvtudomány módszérének elvei határozott alakot csak az utóbbi időkben öltének; az összehasonlító mythologia még a gyermeki korban élő tudományok merészségével bír; de az összehasonlító irodalom-történetnek hosszú multja van. Már Halicarnassusi Dionysios, Longinos aesthetikai megjegyzései egy Demosthnes, egy Lysiasról, Thukydidés felől, Quintilian ins. orat. X. könyve az alexandriai grammatikusok, Aristoteles, Horatius és az újabb kor aesthetikai méltatásai gazdag anyaghalmazt gyűjtöttek egybe. Egy pár elv már kezd szilárd alakot öltetni. Ilyen a népmese vándorlásnál a nyelvbéli érintkezés kimutatásának szüksége; de azért több népeket közös hitéletben egybeolvasztó egyetemes eszmék az egymással nyelvi érintkezésbe nem lépett népeknél is hasonló meséket teremt. A szél fú, ki tudja honnét, ki tudja hová? De alig van termékenyebb foglalkozás mint a népköltés termékeinek vándorlását megfigyelni. A növények elterjedésének hatalmas eszköze a légáramlatok által tova szállított vizpárák lecsapódása. Távoli népek és korok közt a szellem áramlatai vizsik a kedély mélyébe telített csirákat és oly találkozások kimutathatók, melyek meglepnek első pillanatban; de a tudományos buvárlat szellemét hívják föl. Így pl. Kömives Kelemné, az Argesi zárda közti párhuzam, az Arta hidja építésével való

egybevetése. Még egy váratlan találkozást mutatunk be a Szent-Anna tó regéje és az angol Coventry egy regéje közt:

*

A Szent Anna-tó regéjét Orbán Balázs igyekszik lehető hiven a nép ajkáról hallott alakban adni: A székelyföld leírása, írta Orbán Balázs, Pest 1869, III. 74-75 l.

Két testvér vetélkedik. Az egyik, egy gazdag idegen, aranyos fogatát hamis koczkajátékkal elnyeri. — Ezzel hajt bátyjához. Ez visszatorlásul 8 szűz leányból készít fogatot. Meztelenül fogja be őket. Anna áll élükön. Nem akar mozdulni. Annát ostorral sújtja, hogy vére kiszökken. Térdre rogy. Megátkozza a gonosz váururat. A vár elsüllyed. Felette tó támad, melyben sárkány nyá lesz a gonosz földesúr, a többi szűz nefelejts. Anna védszentje lesz a tónak és megisztítja a tót a sárkánytól. Más versio szerint 7 szűz a tó felett lebeg haza. Anna a fogat aranyos hámát eladja; árán kápolnát emel. Egész életét jótékonyágban tölti. Halála után szentté avatják. Búcsujárás helye lesz a kápolna.

Tennyson költeménye Godiva (The poetical works of Alfred Tennyson, copyright edition. Leipzig. 1860. IV. 123. lap.) így kezdődik:

„Vonatra vártam ép Coventriban
A szolgálak között a hid karára dülve
A három tornyot láttam messziről
S szövém a várról élő e regét . . .“

Coventry ura kegyetlen, zsarol. A nép nem bírja a robotot. Az anyák hozták gyermekeiket és jajveszékelték.

„Oh jaj, oh elveszünk! . . .“

Godiva megszánja őket. Fölkereste urát és ott találta kutyái közt, hosszú szakálla előtte lengett. Tolmácsolja Godiva a nép panaszát. . .

Az ur büszkén felelte:

„Biz' a kis ujjad sem fájulna meg
Ily nyomorultakért! — Meghálnék értök, mondá
A jó nő . . . Az ur gúnyosan felel:
Ejej, hadd; ez csak szóbeszéd.

Godiva:

Oh jaj — —

Jó! Tégy próbára, mit tennék meg értük — —
Ekkor mondá a gróf, oly durva szívből, milyen
Ezsau keze: Lovagold át a várost meztelen
S visszavonom . . .

Godiva hirnököket küld szét, kikiáltja a szörnyű feltételt, de á mely megszabadítja a népet. Ha tehát szeretik őt:

Egy szem se nézze, midőn áthalad.

Gyönyörűen van festve a szűzi szemérem félelme, a mint levetkőzik s végig suhan a városon:

Eb csaholás

Lángba borítá; lova dobaján
Ereit átfutá a borzadály,
Vak falon támadt ezer rés, nyílás:
Tetőkről százan meredtek reá,
De mégis végig vágatott a nő,
A míg az orgonák fehér virágit
Csillogni látta a goth kapun át.
És visszatért; ruhája: szűz szemérme.

Csak egy galád ficzkó, egy sártömeg,
Vájt kandikálni egy rést a falon
És leskelődött . . . de kifolyt szeme.
Sötét ború szállt látására tüstént,
Még mielőtt gaz vágya teljesült.
Rosszul használt szemét az ég kioltá —
Őrködve fenn, a jó asszony felett — —
És ő nem tudva róla, elhaladt.

Így törle el a robotot.

Szerzett magának örök szép nevet.

Feljogosít-e valami ez összevetésre? Igen: a keresztyén vallás spiritualis szelleme, mely a női szemérmert isteni oltalomban részesíti. Az egymástól különböző két népnél, az angolnál és székelynél ugyanazon irányban teremti meg legendájokat.

Tennyson teljesen megbízható tolmácsa a népköltésnek, Ép azért fogadhatom el e monda létezését. Godiva-ban semmi sincs a vallásos legenda szentesítéséből, de a szellemre rá lehet ismerni. Csak hasonlítsuk egybe ezzel, nem az Ovidius Metamorphoseon-jából, mely frivol szellemben fecsegi el a Daphne regéjét; a szűzi szemérem megható védelmét, sem Actaeon regéjét, hanem Pindarosnál azt a megragadó passust, midőn a Kyrana iránt lángoló szerelemre gyuladó Apollonak a kentaur Kheiron é tanácsot adja (IX. pyth. 39 és köv.)

*Κρηταί κλειδες ἐντί σοφᾶς παιθοῦς ἱερᾶν φιλοτάτων
φοῖβε, καὶ ἐν τε θεοῖς τῶντο κἀνδρώποισι ὁμῶς
αἰδέοντι, ἃ μφαδὸν ἀδείας τυχεῖν τὸ πρῶτον εὐνάς.*

A női szemérem szentsége a görög költészetben. Ily egybehasonlítás biztos nyomon halad, mert az örök emberiség egyik leggyöngédebb, legédesebb vonását fedezi föl.

Mint Göthe *Faust* jában e nagy szellem egész életének különböző phasisai visszatükröződnek, úgy vonul át egy-egy monda évszázadon keresztül. Az összehasonlítás nem a dilettans gyönyörét adja meg, de a lélekbuvárnak, a művelődés-történet kutatójának nyújt homoly foglalkozást. Én egy ily tárgyat vettem előadásaim tárgyául. A monda, a mese máskép alakul azon költők kezében, kiket egymás mellé állítottam egy közös eszme talapzatán. E közös eszme: a testvérgyűlölet tragikuma. Nagyon szerencés gondolatnak tartottam Saint Marc Girardin eszméjét, ki szép irodalmi fejtegetések egész sorát fűzte egy-egy alap szenvedély rajzolásához: *De l'usage des passions dans le drame**) cz. öt kötetes munkájában.

Szerencés gondolatnak tartottam azért, mert ha a klasszikus irodalom ép annak köszönheti a maga kiváló hatását az egyes irodalmak újjá teremtésére, hogy az emberiség őszinte hangján szólott a népekhez; ez irodalom egyes termékei viszonyának nyomozása a modern népek irodalmi termékeihez: ez őszinte hang újból meg újból való megszólaltatása ránk nézve. Három nagy szellemnek egy közös thema kidolgozásában tanúsított congenialitása és úgy akkor a különböző izlés változása következtében beállt különbségek fejtegetése által: az izlés történetéből egy lapot mutatok be, mely a klasszikus világ határain túl megnyitja az egyetemes irodalom széles mezejét.

Aiskhylos és Euripides közt bár aránylag csekély idő távolságra, egész korszak távolság van. Euripides és Schiller közt a nagy időbeli és térbeli távolság mellett is felette nagy közelség található.

Schiller kísérlete, hogy a klasszikus drámát a maga eredeti formájában állítsa vissza: egyike az izlés legérdekesebb kísérleteinek, melynek meghiúsulása is tanulságos, de a melynek buzgalma lehetetlen, hogy ne éreztesse velünk a klasszikus költő erőteljes hatását, műveik elévülhetetlen tüde szépségét.

*) Cours de littérature dramatique, on l'usage des passions dans le drame. Paris, 1875. 11. kiadás.

A TAMUL NYELV A TURÁNI NYELVEK SANSKRITJA

VAGY

VAN-E A MAGYARNAK TESTVÉRE?*)

— Két közlemény. —

Ha a tudománynak olyan ágaiban, a hol az alap csupán képzelt valami, a nézetek eltérők, azon nem lehet megütközni. Hisz az ilyen tudomány előbb-utóbb úgy is kiszorul onnan, a hová a szellemi kiskoruság állította, vagy legalább azon sorsra birik, mint a mindent rendszerezni s megszámlálni szerető indiaiak 64 tudományának nagyobb része. De annál szomorubb jelenség az, hogy a tudománynak olyan ágaiban, a hol érzékelhető az alap, vannak nem csak eltérő, de sőt homlokegyenest ellenkező tanok. Ilyen ellenkező tanok fészke, legalább az én felfogásom szerint, az embertannak az a része, a mely az embernek és népeknek alaki különbségét és kifejlődését tárgyalja, tehát a néprajz és az ezzel kapcsolódó nyelvészet. De mire való is az egész, mondhatják azok, a kik a tudomány minden ágától mindjárt kézzel fogható hasznot várnak, mikor látni, hogy a nyelvészet szülte nemzetiségi és fajkérdés feszegetése áldás helyett inkább csak bajt hozott az emberiség nyakára?

*) E cikket Dr. Brassai Sámuel veterán tudósunk, szakosztályunk mélyen tisztelt tagjának következő ajánlata alapján tettük közzé: Én a munkát nagy gonddal és figyelemmel két ízben is elolvastván, véleményem felőle az, hogy oly alapos tanultsággal és tanulmányozással irt munka, egyszersmind nem csak nálunk éppen nem; hanem a külföld előtt is kevésbé ismert tárgyakat, újságokat is tartalmaz, hogy közlése egyfelől szakegyletünk kiadványainak becsületére fog válni, másfelől a nyelvészet összes irodalmának is nyeresége lesz benne s reménylhetőleg figyelmet gerjeszt. Ítéletem annyival részrehajlatlanabb, hogy nem egy oly állítás van benne, a melyben szerzővel nem értek egyet, de ítéletemet az, hogy egyesekben más véleménnyel vagyok, nem befolyásolhatja. Szóval a jeles értekezést ismételve ajánlja szakosztálynak elfogadása s közzé tévése végett. Kolozsvárt, október 9. Dr. Brassai Sámuel. — A közlemény közzé tételét nyelvünk rokonságának ismert vitás kérdése, melynek tisztázásához adattal járul, teljesen indokolja a fentebbi elismerő nyilatkozat mellett. Szerk.

Minden ismeret nemesíti az embert; mert eszköz az a további haladásra s mi lehet az emberi nem célja, ha nem a haladás és nemesedés? Dél-indiai rokonainknál az abéczés gyermeknek egy alliteratios versezetű szabály koszorucskában legelőször is a tudomány haszna hangsúlyoztatik, ily szókkal:

A tudomány a boldogság alapja,
 A tudatlanság a két szem hiánya.
 Örök boldogság maga a tudomány.
 Hisz örök keservet csak az szüntet ám!
 A kicsinyt nagygyá teszi a tudomány
 S a világnak csak az ad igaz irányt.
 Keserv tengerén hajó a tudomány
 És az életben az a legjobbik tám.

És ha az ember jogosan törekszik megismerni nem csak az őt közelről környező természetet, osztályozván és rendezvén az ásvány-, növény- és állatország iszonyú számú egyedeit, hanem még a végtelen világűr titkait is: nem észszerű-e az az igyekvése is, hogy megismerje önmagát és embertársait úgy a multban, mint a jelenben?

Ismeretes mily kevéssé nyulik vissza az emberiség hosszú multjába még a legrégebb irott történelem is s az is, hogy mily kevéssé megtudható, tudva van. Kimondhatatlan kincs az emberi szellem azon vivmánya, hogy a multnak megismérésére az ellen- vagy rokonszenvtől független régészet, földtan és csillagászat az irott történelemnél sokszor megbízhatóbb eszközzé lett. Mert ki nem tudja ma, hogy az emberi nem régiségét és bölcejét, azaz legrégebb történeteit csak eme tudományágak birják és az ő kötelességök megfejteni? Holott a néprajz és nyelvészet hivatása, ha rokon- és ellenszenv helyett tényekre támaszkodik, a volna, hogy a népeknek azt a multját nyomozza, a hol a történelem vagy éppen hiányzik vagy hézagos és a hol az előbb említett tudományágak eszközül nem szolgálhatnak. Említsem-e miként működtek és működnek közre ama tudományágak Babylonia és Assyria multjának kiderítésére, míg az ugyancsak ékiratos nyelvű Sumer vagy Akkad nép és nyelv mi voltának földerítése első sorban a nyelvészet földatának látszik. Csak sajnálni lehet, hogy nemzetünk sok sinecurásai közül senki sem akad, a ki a se nem árja, se nem semi nyelvű Sumer vagy Akkadi ékiratok tanulmányozására adná magát, hogy magyar és turáni nyelv-

ismeretével közreműködve a sumer nép és nyelvének hová tartozását megállapítani segítse. Szegény ember e téren nem sokat tehet.

Hogy a jelenleg élő ember a földgömb hátán mindenütt csak ember azaz egységes nemű, az csaknem általánosan elfogadott tan, mert az orvosi embertan az embryologia segítségével az emberi lény fokozatos fejlődését kimutatva, kifejlett szervezetében fokozatos különbséget nem észlelt.

Az említett eltérő nézetek vagy tanok különösen az egységes nemű embernek fajokra való osztályozásánál kezdődnek. Mert Cuvier csak kaukázusi, mongol és néger, tehát három fajt különböztet meg, holott Blumenbach ötöt: azaz kaukázusi, mongol, malaj, amerikai és néger fajt. Pritchard hetet, Agassiz nyolcat és Pickering tizenegyet számít: az egyik a színt, a másik a koponyát, a harmadik meg a haját stb. véve a fajkülönbség alapjául. Mások ismét Buffonnal együtt azt mondják, hogy az ember Európában fehér, Ázsiában sárga, Afrikában fekete és Amerikában vörhenyes, tehát lényeges fajkülönbség nincs. A typus jellegek csak később fejlődnek s az összes, egy fajhoz számított népeknél sem egyformán. Például a néger feketeségű habesiek (abessyniaiak), a bronzszínű kiptok¹⁾, az arabokkal és héberekkal együtt a kaukázusi vagy fehér fajhoz soroztatnak s mégis minő nagy a különbség a négerek és az ugyanazon fajhoz, de különböző nyelvosztályhoz tartozó más kaukázusi népek közt, nem csak színre, hanem arczkifejezésre nézve is!

Az ázsiai semiek vegyületlenebb részének testszíne inkább egyezik a kínai és mongol népével, mint az európai népekével. Hogy irigyli a legtöbb arab szépség az európai nők arcz- és testszínét, sehogy sem akarván elhinni, hogy ezek valami titkos festő nélkül olyan fehérek lehessenek!

Aztán a magukat nagyon is idealizált kaukázusi (ma már közeptengeri) fajhoz büszkén számító osztályozók látva, hogy a mongol fajhoz osztályozták magyarság és európai törökség inkább kaukázusi típusú, mint sok már eredetileg a kaukázusi fajosztályban figuráló nép, sietnek ezt a tüneményt száz meg száz éves kereszteződéssel, fajvegyüléssel fejteni meg. Ebből logikailag következik, hogy fajve-

¹⁾ A török-szláv tompa i-t kiejteni nem bíró európaiak kopt-nak ejtik a régi kipt, vagy ä-kipt (görögösített aigyptios)-ok maradványa nevét.

gyüléssel a typus változik, s ha igen: hát akkor bizony kaukázusi faj eredetileg nem is volt, hanem lassan lassan fejlődött azzá a keresztelkedéssel. A keresztelkedésnek hatását mongolok kínaiak közt, valamint kínaiak és európaiak közt én magam is láttam. A növényországban, a mint tudva van, nem csak az egyfajú, hanem még az egyneműek közt is rendszeren megtörténhetik a keresztelkedés; az emberi fajok közt a keresztelkedés tény, a mint a mulattok bizonyítják s mégis a minap Lesseps, (a Suez csatornaépítő) „nagy francia” úgy nyilatkozott, hogy az egyptomiak és francziák közt keresztelkedés nem létesülhetett; pedig mindkét nép egy fajúnak vétetik.

Azonban akárhogy legyen is, az tény, hogy létezik különböző typus nem csak öt vagy tizenegy, hanem tizszeresen több. Mert, például, nem kell valami anthropologiai nagy ismeret ahhoz, hogy valaki a mongolt a kinaitól és malajtól, ezeket az eszkimótól, ezt a vörösbőrű északamerikaiaktól, ezt a mexikói aztéktól s végre ezt a pattagoniaitól stb. első pillanatra megkülönböztethesse; pedig ezeket a népeket egyszerűen a mongol fajhoz számítják s így tanítják még az iskolákban is. Persze hogy ennek az osztályozásnak egy jó oldala van t. i. megtanulni nem nehéz, mihelyt elmondják, hogy az európaiak kevés kivétellel kaukázusiak, az ázsiaiak nagyobb részt és az amerikaiak mind mongol fajúak, holott az áfrikaiak nagy részt négerek. Azonban én azt hiszem, hogy ilyen osztályozással, még annyi sincs mondva, mint ha például a 160 ezernél sokkal több fajú növényországról azt mondjuk Jussieuvel, hogy a növények szíktelenek, egy szíktűek vagy két szíktűek, vagy ha Decandolle-lal a növényországot leveletlen sejtesek, leveles sejtesek, belnövő edényesek és külnövő edényesekre osztjuk.

A főntebbi fajosztályozásoknál a nyelvre nincs tekintet, azért ezen emberállat osztályozás közzül a csont vázra alapított a régészetre nézve elégséges lehet, mert ez az emberi nem leszármazásának kipuhatólásában a természet nagy muzeumában a földben talált s található vázakon kívül egyébire nem támaszkodhatik. De a néprajzra és történelemre nézve olyan osztályozás, a mely a nyelvet tekinteten kívül hagyja, csak nem merőben haszontalan. Mert akár hogy legyen is az emberi nem haladásának főtényezője mégis csak a nyelv. E nélkül az ember a nála erősebb és ügyesebb majom állatnál nyomorultabb volna. Azonban egyedül a nyelvre alapított osz-

tályozás sem biztos, mert a nyelv is változik, mint a typus. Hiszen látjuk, hogy annyi nem szláv nyelvű nép Muszkaországban csak nem régiben szlávva lett s naponként ázzá lesz. Amerikában nem csak a rokon, de nehézkes nyelvű németek lesznek angol nyelvűekké, hanem áfrikai négek és a legkülönbözőbb fajú és nyelvű népek is. Syria szír nyelvű népe csak a minap vette föl az arab nyelvet s ma már büszke az arabságára, a mennyiben a hittérítők az elnyelésre nyújtott szekérrudot báró De Manx-ként megmézesítendő a hittérítést az arabok dicső multjának magasztalásával kezdik. Aztán az európai egyetemeken tanítványokat halászó tanárok is sokat contribuáltak arra, hogy a már fajánál fogva önhitt arabot még önhittebbé tegyék. Tudva van, hogy a mongol faj legmiveltebbjének tartott Japánok mindenképpen azon vannak, hogy kínai szókkal és mondatokkal el-árasztott nyelvüket az angollal cseréljék föl. Ha ez jelenleg történik s a minap megtörtént, megtörténhetett régen is, nem nemzetiségi kényszer alatt, mint ma, a midőn például a buzgó muszka tiszt a csak mongolul tudó ujoncz panaszát addig meg nem hallgatja, míg ez meg nem tanul oroszul panaszolni. A nyelvcserét a nemzetiségi és politikai kényszerrel sokkal hathatósabban mozdítja elé a nyelv könnyűsége, azaz egyik nyelvnek a másiknál egyszerűbb, praktikusabb volta. Ha az orosz kormány csak a közel multban közbe nem lépett volna, a legéjszakai török nyelv, a jakut (szaka) nyelv, nem csak a többi műveletlen népecskének nyelvét, hanem még az ott lakó kormányzó oroszokét is elnyelte volna. Miért? Mert a jakut beszéd, noha maga az összes török nyelvágak közt a legnehezebb, az orosz stb. nyelveknél könnyebb lévén a velök együtt lakók elfogadták. Ha a Kaukázus még tovább maradt volna török uralom alatt, a sok bizonytalan osztályú nyelvecskék helyébe bizonyosan a könnyebb török népnyelv¹⁾ lépett volna. A kergüid nevű mongol törzs a könnyebb török nyelvet fölvéve kergiz tatárrá lett. Ez okból a héberek nyelvüket előbb a könnyebb

¹⁾ Meg kell jegyezmem, hogy a törököknek két nyelve van: a miveletlen népnek egyszerű nyelve az egyik, a másik a szintén miveletlen hivatalnokok nyelve, a mely minden egyéb csak nem török. A legrövidebb nyugtatvány nyelvét sem érti meg a hivatalban nem dressirozott török, minthogy az csupa perzsa és arab szók keveréke, hol a perzsa, hol az arab nyelv szabálya szerint szerkesztve össze. Nyelvészeti szempontból csak a nép nyelv érne valamit. De ebben az anyag hiányzik. Nincs az istenadta töröknek se népdala, se meséje.

rokon szír nyelvvel s később ezt a még könnyebb európai nyelvekkel cserélték föl. Tehát még az isten-beszélte nyelv sem tudta magát kivonni a természet törvénye alól! Holt nyelv a semi nyelvek közül az assir, fenecziai, a pun, a kald, a szír, a héber s holt nyelvvé lesz a még élő arab, mihelyest közelebbi érintkezésbe jó a könnyebb nyelvű európaiakkal. Ennek előre látására nem kell látnoki tehetség, mely úgy is csak a semiek privilegiuma. Ezért mállott szét Ovidius nyelve, a latin, a mely maga előbb ki tudja hány nehezkesebb nyelvecskét nyelt volt el. Ezért lett a német nyelvvel szabálytalanságban versenyző görög nyelv holt nyelvvé. Tudom jól e kifejezésemért az athenæi tanárok többje, ha hallaná, borzasztón megharagudnék. Hogy a minden esetenél, személynél, időnél, módnál csupa eltérés és kivételektől hemzsegő ó görög nyelv beszélt nyelvvé nem lesz, azt az elfogulatlan új görög írók is tudják. A tanárok az iskolában persze az egyszerű új görög nyelvről tudni sem akarnak, hadd tanulja a gyermek papagájként a *toi, gar, .men, de, ara* stb. csakis németre fordítható, de a néptől egy cseppet sem értett sallangokkal ékeskedő ó görögösnek követelt nyelvet! Mit törődik a tanár az életnek praktikus követelményével?

Mint hogy ekként a nyelv is változik, mi legyen tehát a népek osztályozásának, ha már szükség van ilyenre, alapja? Még is csak a typus és nyelv, mert noha mindkettő változik, a mint fentebb láttuk, még is a nyelv valamivel állandóbb, minthogy annak megírott emlékek nélkül eltünése esetén is, némi nyoma megmarad azon nép nyelvében, a melybe valamely nép beleolvad, a mint, például, nyoma maradt az *etrusc* stb. nyelvnek a latinban, s a turáni nyelveknek nyoma fog maradni az orosz nép nyelvében. Ha majdan a ma orosz területen élő apró-cseprő turáni (lásd alább) népeknek nyoma sem lesz, az eltűnt nyelvek nyoma, a róluk irt összes munkák megsemmisülte esetén is meg lesz az orosz nép nyelvben. Ezért az én véleményem szerint, ha az írott emlékek nélkül eltűnt avarok, a mai kaukázusban élő, sem nem árja, se nem semi, se nem turáni nyelvű avarokkal nem azonosak, mivoltokra nézve azon népek nyelvében (s talán typusában?) kellene keresni a nyomokat, a melyek az ő uralmok alatt állottak, t. i. az uralmuk területén élő szláv és rumuny nyelvekben. A Hunokat nem említettem, mert eltűnésök a székelyek hagyományának pusztá tagadásával bebizonyítottnak még

sem tekinthető. Kár volt a monumentalis munkákban figyelembe nem venni, hogy a székely ősi jogát még a túlbuzgó rumunyak is elismerték. Ha persze az Akadémia megigazítja a rumunyak eme nézetét, kimondva, hogy a székelyek csakugyan Magyarországból küldettek oda határt őrízni, hát akkor ne csodálkozzanak, ha a rumunyak aztán egész Erdélyt követelik székelyestől együtt!

A mint mondtam a fentebbi fajosztályozásnál a nyelvre nincs tekintet s így a néprajz megtartva azt, de a nyelvet sem mellőzhetvén oly rendszert követ, a mely minden lehet, csak nem logikaszzerű. Mert például a kaukázusi fajhoz számított népek közül a typusul vett miveletlen kaukázusiak nyelve nem árja s nem is semi; a szintén kaukázusi fajú: hindu, cigány, perzsa, kurd, örmény, görög, latin, germán, szláv lett és az álbán népek nyelve árja (lásd alább) és nem kaukázusi s nem is semi: továbbá az ugyancsak kaukázusi fajhoz osztályozott héber-arak (assir, kald, fénicziai), habesi és kipt népek nyelve se nem árja, se nem kaukázusi, hanem semi.

Az egyfajúság józan ész szerint egy közös elődpártól való származást s így egy közös eredeti nyelvet tételez föl, miután pedig ama népek nyelve különbözőnek vétetik és helyesen is: következik, hogy e népek közös elődei a csimpanzé-gorilla-orangutang állapotában voltak s csak később — három ágra váltuk után — tettek nyelvre szert. Mennyivel logikaibb volna azt mondani, hogy a kaukázusi nyelvű népek kaukázusiak, az árja nevű népek árja fajúak és a semi nyelvű népek semi fajúak. Hát bizony a két év hiján száz év előtti francziáktól egyedül imádandóul decretalt szépségnek isteni hatalma mindig és mindenütt meg volt. Érezték ezt az osztályozók is, s így nem lehet rossz néven venni, hogy a művelt árja nevű népek is a miveletlen ugyan, de az emberi szépség netovábbját mutató typus birtoosaival, a kaukázusi népecskékkel egy fajosztályhoz kívántak tartozni. Ha már az árják oda tartoznak, a semi nyelvű népek sem maradhatnak ki a kitünő fajból, annyival is inkább nem, mert a mint valaki megjegyezte, minden semi vagy született próféta vagy született lángész stb.... a hogy a körülmények kívánják.

A fentebbi következetlenségbe esnek az osztályozók akkor is, a midőn általánosan azt tanítják, hogy mi magyarokul typusilag a mongol fajhoz, nyelvre nézve pedig a Mandsu, Mongol, Török, Finn és Szamojed öt nyelvtörzsből álló Ural-Altaji nyelvcsö-

portnak finn-törzshez tartozunk. Igen de a tübeti, kínai, japáni, malaj, eszkimó és amerikai népek is mongolfajúaknak számítatnak. Tehát ezek ős szülője is amolyan nyelv nélküli, ümmögő lények voltak!

Ugyanígy áll a dolog a néger néppel is a typus és nyelv tekintetében.

Az ural-altaji nyelvcsoport a német tudósok találmánya. Az angol íróktól használt osztályozás szerint a magyar nyelv a turáni nyelvek ugor rendjében a magyar családot alkotja, holott a többi éjszaki rokon családok ezek volnának: szamojed, osztják (-vogul), votják (-szürjen), mordva, cseremisiz, finn és lapp. Ugyanezen ren-dhez sorozta Ven. R. Caldwell etc. angol püspök Dél-India $45\frac{1}{2}$ mil-liónyi turáni népe nyelvét. Továbbá Hyde Clarke a történelem előtti s koratörténelmi nyelvrokonság búzgó kutatója ezelőtt 12 évvel a lon-doni embertani intézetben olvasott értekezésében az ugor nyelvek rendjét a Himálaya alján elterülő Nepáli királyság keleti részében elszort kisebb-nagyobb törzsek nyelvével toldotta meg és pedig a Bryan Hodgson által a hely színén eszközölt nyelvészeti anyag segít-ségével. Hyde Clarke ezen törzsek között a Magyar (vagy Mägär) törzset a Magyar-ral s a Limbu törzs Hung ágát a Hun-nal egynek tartja. Én az ezen törzsek nyelvéből közölt nyelvészeti mutatványokat átnézvén, úgy észleltem, hogy az általános turáni nyelv sajátságokon kívül nem sok közös anyag van, legalább a magyar nyelv szempont-jából tekintve. Ezért azonban nem lehetetlen a szerzőnek az a nézete, hogy a Magyar, Hun és Ugor népek a Himálaya, a földgömb leg-magasabb hegye (s így legelső szárazpontja) környékéről vándoroltak ki. Mert lehetséges, hogy az otthon maradt kis törzsek összekeve-redvén árja és tübeti elemmel, a mai nyelvök is eléggé mutat, az ősi nyelvből csupán a turáni váz maradt meg. Aztán megvallom, az ángolok nem nagyon szerencsések nyelvtani anyagok gyűjtésében. Nem tolmácsok segítségével kell mondatokat fordíttatni, hanem össze kell írni a nép meséit s azokból írni szótárt és nyelvtant.

Dr. G. N. Pope, egy német tanultságú hittérítő, az említett $45\frac{1}{2}$ milliónyi turáni népség legkisebb törzsével 12 évig érintkezett, s ennyi idő alatt nem tudott még egy nyul farknyi mesét vagy elbe-szélést is szerezni. Persze e népek jobban félnek és irtóznak a hit-térítőktől, mint saját őrödgeiktől.

Végre M. Lenormant szerint a kihalt s csak az ékiratokból ismert Sumer vagy Akkád nyelv is az Ugorság rendjébe tartoznék. A mint a föntebbiekből észrevehetni, a törökség a külföldi nyelvészet szerint nem is tartozik a magyar nyelvvel egy rendbe, hanem csak egy osztályba, a turáni nyelvek osztályába. Én részemről sem ezt, sem a fentebb láttuk német nyelvosztályozást nem tartom helyesnek. A németekét azért nem, mert az nem csak a tanul nyelveket, hanem még a japánok nyelvét is kizárta (minthogy nem ismerte), az ural-altaji csoportból. Ha jól emlékszem, a japániak ez előtt nem tudom hány évvel, mert nem voltam honn) kérdést intéztek volt a magyarokhoz, ha csakugyan rokonok-e ők velök, mert ők az ethnográphiából azt látták, hogy egy fajhoz tartoznak. A Magyar akademia részéről siettek tagadólag válaszolni. Persze mi szükség is volna a távollakó s a mongol faj legműveltebbjének tartott nép és nyelv e rokonságára, mikor van az Ural hegy két oldalán elég aprócseprő nyelvrokon s így elég munkát adnak ezek arra, hogy a finnugor ősnylvet rekonstruálják?

A turáni osztályozásnak és rendszereinek pedig az a hibája, hogy sok nyelvész hajlandó minden nyelvet, a mely nem semi vagy nem árja szerkezetű, mindjárt a turánságba osztályozni. Így lőn az, hogy némelyek a kínai-tübeti stb. írásilag egy szótagú, de beszédben nagyon is sok szótagú testvér nyelveket, valamint a több szótagú malaj nyelvet is a turánsághoz osztályozzák.

Én nem vagyok sinolog, de egykor beszéltem is egy kicsit e nyelven, tanulmányoztam a malajt s átnéztem Hátsó-India népeitől beszélt nyelvekből közlött mutatványokat s így a kínai-tübetféle nyelvekről határozott nézetem van, mely szerint ezen nyelvek nem csak a turáni, hanem talán az összes emberiség nyelvének akkori állapotát tüntetik föl, a mikor szótára nem állott több szóból, mint a hány kiejtésileg megkülönböztethető egyszerű szóból áll a kínai nyelv őszótári kincse, a mi egy pár száznál nem sokkal több; lévén minden ilyen rövid szónak kezdetben kevesebb, később a fogalom gazdagultával több jelentése. Ezek a rövid, csaknem egytagú szók azoknál a népeknél, a melyek korán íráshoz jutottak, mint a kínaiaknál és ó-egyptomaiknál, megmaradtak csaknem eredeti régiségökben, a mit az ilyen szók igen sok jelentése igazol. Az írás a sokértelműségből származó kétséget akként igyekezett elhárítani, hogy a kínaiaknál

fogalom-jegyeket, az egyiptomiaknál pedig hason czélú képeket adott a szóhangok mellé. A nép pedig ugyan ily czélből két rokon jelentésű szót kapcsolt össze. Például a kínai beszélt nyelven ta o-lu csak utat jelent és nem egyebet, holott írásban ta o-nak meg lu-nak is egyenkint igen sok jelentése van, de mind a kettőnek meg van az irány, út jelentése s így összetéve a sok jelentés közzül csak a mindkettőben levő egyforma jelentés mérvadó. Ezért ha valakinek kedve és ideje van, megpróbálhatja az angol hittérítők által összeállított nagy szótárak segítségével a rövid, sokjelentésű kínai szókából összerakosgatni a világ bármely nyelvét, a mint tette Podhorszky hazánkfia a magyar nyelvre nézve. Tehát a kínai nyelvben meg lehet találni nemcsak turáni, hanem árja stb. gyökszókat, de ha valaki az egész nyelv-szerkezetet tekinti, könnyen meggyőződhetik arról, hogy nem turáni, nem magyar-féle nyelv. Például borbély kínaiul thi-the u-szi-fu négy különböző szó összetételével fejeztetik ki. Ha mi a német eredetű borbélyt a kínai szóalkotás mintájára négy magyar szóval akarnók kifejezni, így lenne kopaszt-fej-mester-apa, ez nem turáni észjárás: turániason így kellene lennie: fej-kopasztómester-ember. Azon kívül a kinainak praepositíója is van, mint az árjának, ellenben a turáninak csak névutója.

A malaj nyelv több szótagú, de szóalkotása közbeiktatás által történik, a birtokot a birtokos elébe teszi stb. Ismeri kiki a *orang-utang* malaj szót, ez szó szerint: ember erdő (*homo silvae*), a minek turániason *utang-orang* sorrendben kellene állni: erdő- vagy erdei, vagy vad ember jelentéssel. Tehát ez sem turáni nyelv. A kínai nyelvet illetőleg sok német tudós úgy vélekedik, hogy a kínai-féle egy szótagú nyelvek több szótaguakból koptak el annyira, hogy utóvégre egy több szótagú szóból csak egy szótag maradt úgy, mint például midőn a magyarban a *tudom*-ból népiesen *tom* lesz, vagy a hogy az angolban a többtagú szók german végezeteik elenyészttével egytaguakká váltak. Meglehet, hogy a németek még neki állanak, hogy a bölcs kínaiak számára is az ősi több szótagú nyelvet rekonstruálják. Hogy a nyelvek s különösen a népnyelvek vásnakopnak az bizonyos, de másrésről az is bizonyos, hogy a gyökszók minden nyelvben jobbára egytaguak. Ezt láttam én a görög nyelv-gyöknyomozó szótárában is. De mi hát a sokat emlegettem turán nyelv turánsága? fogja kérdezni a nem nyelvész olvasó. Sok nyelv-

osztályozó szerint, a mi nem árja (vagy nem semi) nyelv, az mind turáni, azaz nomád nyelv, holott az árja a szántó-vető népek nyelvét jelenti. A turán elnevezést, hol Közép-Ázsia alföldjétől a török-tatár népek régi lakhelyétől, hol a szanszkrt túra (mongol türgün gyors) szótól származtatják, jelölven azzal a nomád, lovas embert, a ki nincs a röghöz kötve. Igen de az árja elnevezés a szanszkrt nyelvvel van kapcsolatban, minthogy az árja tulajdonkép a szanszkrt nyelv neve.

Hogy több, eddigelé használt kifejezésem a nem nyelvész olvasó előtt talány ne maradjon s hogy a következőket annál jobban megértsük, szükséges legalább egy rövid pillantást vetnünk a szanszkrt nyelvre, rokonaira és a köztük való viszonyra; annyival is inkább, mert e nyelv tanulásával kezdődött a tulajdonképpi nyelvészet, a mely utóvégre a „turáni nyelvek mivolta“ felőli kérdést is előidézte.

Ki-ki emlékezhetik iskolás korából nyelvtanárának az efféle kifejezéseire „hiszen a csak nem szanszkrt“, — „azt a leczkét ennyi idő alatt meg lehetett volna tanulni, még ha szanszkrt nyelven lett volna is“, stb., a mi által a szanszkrt nyelvnek nehézsége lőn föltüntetve. A szanszkrt szó vagy név jelentése összezsínált (sams-krta, zu-sammen-gemachte, con-creata) valami, tehát mint egy remek nyelv. Némelyek azt hiszik, hogy ez a nehéz nyelv a páli, prakrit, hindi, urdu, marathi, bengali, sindhi, pendsabi és cigány nyelveknek az anyja. Mások meg úgy vélekednek, hogy a szanszkrt voltaképen élő nyelv soha sem volt, hanem igen régen a papok és tudósok szerkesztették a különböző népnyelvekből, s hogy idegen, nevezetesen déli indiai turáni elemektől nem épen szűz, amint Rev. H. Gundert és Rev. J. Kittel tudósok kimutatták. Különben is világos minden gondolkozó előtt, hogy minden a mi complicalt, egyszerűbből állott elé, mert az a példa, hogy az egyszerűbb román nyelvek a complicalt latinból lettek, semmit sem bizonyít, mert Cicero nyelvének alapjául mégis csak a műveletlen népnyelvjárások szolgáltak. Ha valaki azt hiszi, hogy a botokudok nyelve egy tökéletes nyelvből lett oly szégyenyé, hogy abban egy-kettőn felüli számokra szó sincs, hát az, az ő dolga, a természet rendjét megváltoztatni nem fogja. Akár hogy legyen is a dolog, elég az, hogy a szanszkrt nyelv India egyik leg-

régibb írott nyelve, s így azon vannak írva az árja fajnak legrégebb vallásos és tudományos művei.

Midőn az európai tudósok észrevették, hogy a szanszkrt nyelv nemcsak a föntebb elészámlált indiai nyelvekkel, hanem még az európaiak nyelveivel is nagy hasonlóságot mutat szógyökökben, alak-tani és mondattani tekintetben, a túlbuzgók a szanszkrtat előbb ama nyelvek anyjának, azután typus nyelvének decretálták. Később jobban megfontolva a dolgot, arra a következtetésre jöttek, hogy egy még a szanszkrtnál is régiebb nyelvnek kellett léteznie, a melyet úgy az európai, mint ázsiai nyelvrokonok közös elődei beszéltek az őshazában a Paropamisus (ma Ghor) hegységtől keletre. Ekként neki álltak, hogy az összes rokonnyelvekből rekonstruálják a képzelt ősnylvet. Ezt a rekonstruált ősnylvet elnevezték indó-german nyelvnek s az azzal kapcsolatos nyelveket indó-german nyelveknek, mintha a 83 milliónyi latin törzsű népek, vagy a valamivel talán még nagyobb számú szláv népek nyelve mit sem számítana, holott éppen a szláv nyelvek állnak a szanszkrt nyelvhez legközelebb. Némely szerényebb tudósok az indo-german helyett, vagy indo-európai vagy árja elnevezést használnak. De a tudori kalap miatt orruknál tovább nem látók előtt csak az indo-german elnevezés a törvényes.

A rekonstruálásra az a fölvétel szolgált alapul, hogy az egy latin nyelvből eléállott hét román (olasz, spanyol, francia, rhaetóromán, provençal, portugál és rumuny) testvér-nyelv szavait, bármily alakuk is ma, mind a latin nyelvben látható egységes alakra állíthatni vissza.

Ez a hét román testvér-nyelvre nézve jórészt igaz lehet, mert a latin anyanyelv meg van, ámbár ki tudja, ha meg van-e a latin szótárakban a latin nyelvnek összes szókincse? De az árja-féle anyanyelv keresésében a rekonstruáltot én bizony csalhatatlannak nem hiszem el. Mert mi a bizonyíték arra nézve, hogy egy mai rövidebb alakú szó egy hosszabbal szemben mindig elkopott, elvásottnak tekintessék? Mi jogosít akárkit is arra, hogy több rokon nyelvnek különböző alakú szavait tetszés szerint megeseonkítgatva azoknak egy közös képzelt alakot adjon? Mi lenne a régészeti tudományból, ha a különböző ásatokban talált majom- vagy ember-csontokból képzelet után

vázat állítana elé egyik-másik csontot tetszése szerint megfaragva, lereszelve, csakhogy összeillők legyenek?

Aztán én nem is látom át az ősz nyelv rekonstruálásának se szükséges, se hasznos voltát. Hisz az még több adott nyelvek egymáshoz való viszonyának meghatározására sem szükséges, mert ha valaki ismeri például a latin, szláv és germán nyelveket, a képzeleti ősz nyelv rekonstruálása nélkül is meg tudja mondani, hogy a szláv egyik tekintetben közelebb áll a latinhoz, mint a german, és más tekintetben ismét közelebb áll a germanhoz.

Ezért én az ősz nyelv rekonstruálását, a turáni nyelvekre nézve legalább is fölöslegesnek tartom.

De mi a tamul nyelv? S mik a turáni nyelvek?

Mint hogy az olvasók közzül mindenki ismeri a magyar nyelvet, elég volna röviden azt mondanunk, hogy azok a nyelvek, a melyek a magyar nyelvvel megegyező sajátságúak, azok turáni nyelvek és a tamul ezen nyelvek egyike. És megfordítva, ha valaki a tamul nyelv sajátosságait ismeri, tudja a turáni nyelvek mivoltát. Azonban tudva, hogy két különböző tárgynak sajátosságai az összevetés által csakis jobban feltűnnek: azért reánk nézve, a kik nem ismerjük ugyan a szanszkrtat, de ismerjük az azzal megegyező sajátságos latin nyelvet, nem lesz érdektelen hallanunk a tamul nyelvnek a szanszkrttal ellentétes leírását olyanok szájából, a kik tekintélyek mindkét nyelv terén.

Ezek a tekintélyek az 1846-ban Pondichéry francia gyarmat fővárosában megjelent Latin-Francia-Tamul, és 1855-ben ugyanott megjelent két kötetes Tamul-Francia szótárak Jézsuíta szerzői, a kik török-magyar nyelvismeret nélkül is igen helyesen fogták föl a turáni és árja nyelvek közti különbséget. Ezen szerzők utóbb említett szótárak előszavában azt a kérdést téve, ha a tamul nyelv a szanszkrtból származik-e vagy önálló anyanyelv? következőleg válaszolnak:

„Kétségtelen, hogy a tamul nyelv egy sereg kifejezést kölcsönzött a szanszkrt nyelvtől, különösen a mythologia és tudomány terén, a mint ezt szószármaztatásunk és csillagjegyük az első pillanatra föltünteti. De ezen kölcsönzött szók legnagyobb részt csak a tudósok előtt ismeretesek, a közönséges Tamulra nézve idegenek. A nép nyelve általában csupa tamul eredetű szókból áll, a

melyekkel a szanszkrtnek semmi köze. Azután a tanul írás betűi mind alakra, mind számra nézve merőben különböznek a szanszkrtétől. Több nyelvhang van a tanulban, a mely hiányzik a szanszkrtban és viszont vannak nyelvhangok a szanszkrtban, a melyek nincsenek a tanulban“ (s a melyeket nem csak a tanulok, hanem még az európai szanszkrtisták sem bírnak kiejteni)....

De a legnagyobb bizonyosság arra nézve, hogy a tanul nem származik a szanszkrtból, abban a merő különbségben áll, a mely e két nyelv közt létezik igen-igen sok tekintetben, a melyek e két nyelvnek egészen különböző jelleget adnak és a melyek világosan mutatják a kettőnek különböző eredetét. Ezen jellegek közül itten csak a legfőbbeket említjük meg.

1. Mondatszerkezetiileg a tanul és szanszkrt csaknem homlok egyenest ellenkezik egymással. A tanul szókötés szabályai kevesek és egyszerűek. A mondatszerkezet eléggé egyforma s könnyen variálható. Főszabály, hogy az alany a mondat kezdetére s a személyes ige a végére jöjjön. (Japán, mandsu, mongol, török-tatár stb. szabály). A tanul mondat rendje az árja nyelvekének a megfordítottja, úgy hogy egy tanul körmondatnak olyan fordítása, a melyben a mondatrészek rendje éppen meg van forítva, elég helyes franczia mondatot alkot. A szanszkrt ellenben érezhetőleg közeledik a görög-latin mondat szerkezetéhez.

Szükséges-e mondanom a magyar olvasónak: hogy az e pontban mondottak minden turáni nyelvekre illenek? Hogy nyelvünkben e tekintetben néha eltérés van, azon nem lehet csodálkoznunk, tekintve, hogy nyelvünk évek százai óta van árja nyelvekkel érintkezésben.

2. A tanulban mindenféle igére nézve csak egyetlen egy conjugatio (helyesebben igeragozás) van, s a jelen múlt és jövő időn kívül más egyszerű idő nincs. A conditionalis mód magában foglalja a „ha“ kötőszót (mint a japán, mongol, török-tatár stbi turáni nyelvekben). A szanszkrtban több conjugatio van és mindenikben egy sereg mód és idő. (Nem irigylendő gazdagság!)

3. A tanulban a szenvedő igének nincs külön conjugatioja sem külön végzete. Aszenvedő ige a *padū* (badū szenved), *peru* (beru, nyer, kap) és *un* (eszik, török-tatár reflexiv és szenvedő képző) önálló

igéknek az illető ige törzshöz forrasztása által alkottatik, (mintha mí *ver-et-ik* helyett azt mondanók: *ver-öd-ik*, tamul *eri-badű**) a. m. verést szenved, verést kap, vagy verést eszik, a mint mondja a török-tatár *vurus jem k* kifejezésével).

A szanszkrtban a szenvedő igére nézve egy külön conjugatio van.

Hozzá tehetjük még, hogy egy turáni népnyelv sem szereti a szenvedő igét. **)

4. A tamulban a tagadást az igével egy szóban fejezhetni ki, (mint a japán, mandsu, mongol, török-tatár stb. nyelvekben). A szanszkrtban semmi ehhez hasonló nincs.

A magyar s némileg a mongol is e tekintetben az árja nyelvekkel tart, mert a tamulos *lát atlan-én* helyett nem *látok-ot* mond, míg a finnféle nyelvek a tagadó szócskát ragozzák a ragtalan igetörzs előtt, mintha mí *nem ek lát-ot* mondanánk nem látott helyett. Különben a székelyes „evetlen ment el“ a „nem evén ment el“ helyett a tamulos stb. használatra emlékeztet.

5. A tamulban (mint az eredetiséget megőrzött összes turán-ságban) qui, quae, quod (ki, mely, mi,) visszahozó névmás nincs; holott a szanszkrtban (s a többi árja nyelvekben) nagy szerepet játszik.

A szegény Gyarmathy gyűlölt nyelvtanából láthatni, hogy a magyar nyelv is el tudott lenni qui, quae, quod nélkül nem csak a múlt időben, hanem a jelenben is, mert nem csak „a vettem ló“ (a ló a melyet vettem) hanem még „a világnak mí lakjuk része“ eféle használat is (a melyben mí lakunk) féle használat is helyes magyarság volt.

Hozzá teheték volna még a szerzők, hogy a tamulban (valamint az eredeti turán-ságban) hogy, mert, mivel, midőn, mikor, miután, mielőtt stb. mondat kötők sincsenek. A „Halotti beszéd“ legrégibb nyelvemlékünkben a mai „látjátok barátim (szláv *brat frat-er* szemetekkel, hogy mik vagyunk“ helyett „látjátok feleim szemetekkel mik vagymunk“ áll. Aztán a Gyarmathy-féle „e sorokat irtom ért,

*) A tamul *eri*-ige a magyar „Halotti beszéd“-ben látható ajaknokot (imád, v-imád) kitételével a magy. *v-er* igével azonos; jelentése 1) ver (üt) 2) süt (verő malacz, verő fény).

**) Tudtunkra egy népnyelv sem szereti.

irtom miatt, irtom előtt, irtom után, irtomban, irtomkor stb. féle használat mutatja a régi magyar nyelv e tekintetben követett eljárását.

6. A tanulban nincs kettős szám, holott meg van a szanszkrtban és görögben.

Az igazi turátságban sincs. Hogy több finn-ugor (?) féle nyelvek honnan kapták a kettős számot, nem tudni. A m. Akadémia nyelvészei bizonyosan azt mondják, hogy a magyar nyelvben is volt s talán még ma is van, szeréntök!

7. A tanulban (valamint az összes turátságban) csak egy *declinatio* (helyesebben névragozás) van és még a többesben is ugyanazok az ejtésragok, mint az egyesben, minthogy a többes számnak határozott képzője van. A szanszkrt (görög-latin stb.) nyelvben több *declinatio* van és a többes szám ejtéseinek végzetei különbözők az egyes számaitól.

8. A tamul a him és nőnem megkülönböztetésében az okos lényekre nézve maga a természet által indokolt vagy mythológiája által teremtett (ezt nem értem) útat követi. Minden oktalan lény és tárgy neve semleges (helyesebben nem (*genus*) nélküli s az oktalan állatoknál a „nem“ *appositio*val fejeztetik ki, mint nyelvünkben s a többi turátságban). Míg a szanszkrit, görög-latin és többi árya nyelvek minden természetes oknélkül (azaz oktalanul) különböző nemmel látják el (az idegen tanuló végtelen kinjára) a tárgyak neveit is, (a mi az én nézetem szerént e népek *fetis* imádó voltát bizonyítja, mert például, a görög: *ὁ λίθος*, latin: *hic lapis*, német: *der stein*, csak azért lehet himnemű, mivel e népek ősei e tárgyben férfi, erős istent vagy ördögöt képzeltek, míg a görögök az *ὁ λίθος* (drága kő, ékkő) szónak nőnemet tulajdonítottak, valamely nőistent vélvén benne.) Tudom jól, hogy az áryaisták e nézetemen szörnyűn megbotránkoznak; de nem bánom.

A tanulnak az igék harmadik személyeiben külön végzetei vannak, megkülönböztetvén a férfi, nő és dolog alanyokat, a mi által némileg a semi (héber, arab stb.) nyelvekhez közeledik. A szanszkrt ezt a megkülönböztetést nem ismeri.

Itt a szives olvasót egy kissé megállítom, mert a tamul nyelvnek turáni voltát eleinte tagadni akarók, a tamul nyelv eme nem turánias jellegével állottak elé, nem hihetném el, hogy mongol fajú nép ily magos bölcsesetre jutott volna.

Azt minden nem nyelvész olvasó tudja, hogy mi magyarokul okos lény és dolog közt különbséget teszünk, midőn személyről *ki?* és dologról *mi?* kérdő névmással kérdeziünk. Azt is tudja minden magyar, hogy a harmadik személyű névmás *ő* rendszeren csak személyről hasonlítatik, míg tárgyról *az* (tamul *adu*) vagy *ez* (tamul *idü*) mutató névmás a rendes. A tamul tovább ment egy lépéssel és az „*a*” távolra és *i-* közelre mutató névmásból olyan származékot csinált, mint ha mi azt mondanók *a-him, a nő; e-him, e-nő*. Az ige harmadik személye, a melynek nálunk csak a *va-gy-on, ve-sz-en* stb. rendetlen igékben van személyragja, a tamulban a mutató névmás hozzáadásával lesz. Ilyen nemi különbséget akár mely turáni nép csinálhat.

9. A mellék nevek a tamulban nem ragoztatnak és a melléknév alakítása módja sajátzerű. A szanszkrt görög-latin stb. a melléknevet ejtegeti és más módon alakítja mint a tamul.

A turáni nyelvek közül csak a finn vetemedett arra, hogy névszó előtt a melléknevet és névmásokat ragozza egyes és többes-számban éppen úgy, mint akár a szláv, görög, latin, német. Kár hogy azok a buzgó finnnyelvészek nem nyomozzák ki e phaenomen eredetét!

10. A számjegyek tekintetében a szanszkrt a tizedes rendszert követi, mint az arab, holott a tamul szám rendszer egészen különböző, mert a tamulban az 1-nek, 10-nek, 100-nak és 1000-nek külön-külön jegyei vannak.

A többi turáni nyelvekben, fájdalom számjegyekről nem szólhatnak. Az éjszaki turániak valószínűleg rosz kereskedők voltak!

A tamul nyelvet jellegző tulajdonságok száma a föntebbieken csak szemelve van, de kimerítve nincs. Azonban nem lévén czélunk e tárgyban értekezést írni, hanem csupán az e tárgy fölött ítéletésre a főbb érveket röviden szem elé tární, csak a föntebbi jellemzésre szorítkozánk.

Mind ez elég világosan látszik bizonyítani azt, hogy a tamul nyelv nem származik a szanszkrttól s hogy tehát a tamul nyelv és az azt beszélő nép a brahmanok béköltözése előtt is létezett. Sok szerző megegyezőleg állítja, hogy a tamul nyelv uralma egykor igen messze terjedt Indiában, a miről még a legtávolabb eső pontokon is nyomokat találhatni. A brahman béöznlés a félsziget déli részébe terelte, a hol azonban fönntartotta magát az országnak és népnek

állandó és elévülhetetlen birtokában. Sok ideig virágzóban volt az a honi királyok uralkodása alatt és a *Madura* városában volt Akadémia (kall-úri, tudomány vár) művelte. Elsőbbségi jogát mindig megtartotta és ellenfelére a szanszkrt-ra s az abból származó szókra az idegenség bélyegét sütötte, a midőn azt „éjszaki nyelv, éjszaki szó (*vada morlih*, éjszaki morgás“ névvel látta el. Ezen kívül a brahmanok *árijar* s az általok béhozott szanszkrit nyelv *árijam* névvel is jelöltetnek, a mi vagy a Himálaja és Vinelhja hegységek közt elterülő *Árijam* orsrág nevéből vagy Perzsiának *Ari* nevezetű tartományától származik.*)

Akár hogy legyen is, a tudósok általában elfogadták, hogy a brahmanok India északi részéből vagy részén által jöttek be. És valószínű hogy India bálványimádó**) tanait és szertartásainak legnagyobb részét, mythológiáját és jelenlegi polytheismusát a brahmanok hozták a tamul földre egyidejűleg a kifejezésekre szolgáló szanszkrt szókkal együtt.

Mínthogy a tamul még a brahmanok uralomra jutása után is megtartotta mindig a maga különböző és nemzeti jellegét: azt kell következtetnünk, hogy a tamul már akkor jól ki volt merülve és nemcsak az alnépnek, hanem a nemzet nagy többségének és tudósainak is nyelve volt; különben vagy eltűnt volna, vagy mestereinek nyelvével vegyült volna össze, a mint történt annyi országban.

A polytheismussal ellenkező igen számos kifejezések, a buddhizmusra vonatkozó, azt magasztaló szók és szólamok, a melyek a nyelv tulajdonánul maradtak, az országban még némi számban élő buddhisták, továbbá történelmi tények, régi érmek és a tudósoktól összegyűjtött egyéb régiségek elég világosan látszanak bizonyítani, hogy Indiában a buddhismus bizonyos faja, vagy valamely más az

*) Sokan e nevet gyér, nemes, értékes jelentésűnek tartják, csakhogy akkor az *ár arum*, *arija* nem sanskrt, hanem tamul szó, a mint Dr. Rev. Pope, a ki a *tamulolat* árjáknak akarja tartani, megjegyezte.

**) A tamul *pularan* (bölcs és isten) szava a magyarnak a mása; mert az, hogy az orosz sibi szláv nyelvekben is megvan a bálvány szó, semmit sem bizonyít, mínthogy a *ván*, *vány* képző nem szláv.

igaz valláshoz közeledő és a brahmanismustól merőben különböző vallás uralkodott, de a kegyetlen háborúk és üldözések azt megsemmisítve, ellenfelét, a szenvedélyeknek kedvező brahmanismust juttatták fölényére.

A tamul nem származván a szanszkrtból, honnan származhatik? Nem egy eredeti-e a Páli nyelvel? Azt sem merjük állítani. Számos származékára akadnak, de eredete elvész az idők homályában és korát meghatározni nem lehet.

Azok a kitünő, tamul- és szanszkrt nyelvtudósok nem lévén ismerősök a turáni nyelvekkel, a tamul nyelvek hová tartozását eldöntetlen hagyták, Rob. Caldwell angol püspök és hittérítő Dél-Indiában, ösmerős lévén a turáni nyelvekkel is, összehasonlító nyelvtanában*) fölhasználva a tamul testvér népek nyelvét illető dolgozatokat kimutatta, hogy Dél-India 45½ millionyi 12 testvérnépességének nyelve a turáni nyelvek Ugor rendjéhez tartozik. Ő ezeket a dél-indiai turáni népeket *Dravida* közös névre keresztelte. Ez a név tulajdonképpen a legmiveltebb s legrégebb irodalmu *tamul* (irva tamil) népnek szanszkrt neve, a mely azonban az összes tamulságot is jelentette, minthogy a tamul nyelv úgy tekintetett Dél-India népeire nézve, mint a szanszkrt vagy árja Észak-India népeire nézve. Tehát hogy az egyik testvér neve ne alkalmaztassék csakúgy egyenesen a többire is, a mint tették a német nyelvészek a két milliót sem tevő finnek nevével, a midőn azt nem csak a finn-testvére az *Estre* stb. hanem még a magyarokra is rá fogták, említett szerző a Tamul névnél a főtebbit helyesebbnek találta. S ma már ezen név alatt szerepelnek a néprajzban, a mely őket egy külön fajnak vette föl, minthogy az árjához nyelvüknél fogva, a mongol fajhoz pedig nem mongolos típusuk miatt nem számíthatta. Hisz a kis *Kudagu* (angolul *Coorg*-ra fordítva) törzs oly szép típusu nép, mint akár a kaukázusiak legszebbike. És még az India őslakójául(?) véleményezett kis, műveletlen *Khond* törzs típusu is a szín feketeségétől eltekintve szép kaukázusi jelenség volna. A legkisebb törzs, a miveletlen és több férjü-

*) A Comparative Grammar of the Dravidian or South-Indian Family of languages. by the Rev. Robert Caldwell D. D. L. L. D-ete. London, Trübner és Do. Ludgate Hill second Edition 1875.

ségben (polyandria) élő *Tuda* a legutóbbi időig a legkülönfélébb nézetek lárgya volt, az egyik az árjak őseit, a másik meg Izrael elveszett törzseit stbit látta bennök.

A Dravida névnek legnagyobb hibája, hogy két mássalhangzóval kezdődvén mind magukra a megjelöltekre, mind a többi turaniakra nézve idegen és nehézkes kiejtésű. A 12 törzs közül a *Telugu* nép száma $15\frac{1}{2}$ millio, nyelve azonban nagyon kocss; a Tamulok száma csak $14\frac{1}{2}$ millio, de miután nyelvük a legszabályosabb szerkezetű s legrégebbi irodalma van s a nép válalkozó, nagyon valószínű, hogy rövid időn ez a törzs lesz a legnagyobb, mert Indián kívül Ceylonban a főnépesség és főnyelv a tamul és a nehéz, rendetlen nyelvű singhal nép tamullá lesz. Azután tamult láthatni Adentől kezdve egész Singaporeig, sőt a tamul nyelvet tamul munkások a franczia Réunion és Martinique (Antillák) szigetéig vitték. A harmadik törzs neve Kannada vagy angolos rontással Canarese és számít $9\frac{1}{4}$ milliót. A szanszkrt száló brahmanok ezek nyelvét valamint a $3\frac{3}{4}$ millionyi *Malayál mok* szép nyelvét úgy megdolgozták, hogy a valódi turáni elemet csak a régi művekben és a nép nyelvében kereshetni. Az 5-ik törzs neve *Gond* csak nem két millio lélekkel. A többi még említetlen apró-cseprő törzsecskék nevei: *Tulu*, *Kôta*, *Râjmahâl* (rádsmatál) és *Orâon*. Én gróf Széchenyi Béla urral 1878-ban Elő-Indiát Bombaytól kezdve áthaladtunkban eme népek legtöbbjének nyelvтанát s kettőnek szótárát is átnézvén arra a meggyőződésre jöttem, hogy ezek a nyelvek nem csak a magyar nyelv és a magyar nemzet régi történelmére nézve, hanem az összes turánságra nézve is nagyon fontosok. Mert föltéve is, hogy a M-Akadémia általeddig folyvást sürgetett finn, mordva, cseremis, csuvas, Vogul, török-tatár, Mongol stb. nyelveknek a magyar nyelvvel való rokonsága még a bÉbizonyítottnál is jobban bÉbizonyíttatik, mit értünk el és mit ért el a tudomány? Azt tudja mindenki, hogy a Magyarok a honfoglalás előtt Ázsia kapujánál, a hol már nincs Ural-hegy, azaz a Kaukázus éjszaki tövében folyó Terek vizétől kezdve a Kaszitenger és Al-Volga két partján elterülő síkságon laktak, a hol Madsari város romja még emlékezetes s a hol végre a ma ott tanyázó nyugati mongolok nem egy sóstót neveznek *Madsarin dabuszo* (a Magyar sója) névvel. A németek perszé tagadják ezt, nem tehetvén föl, hogy a minden

miveltség nélkül nomád(?) Magyar várost épített volna. Hanem ez nem baj. A németek a Romaiak régiebb történelmét is tagadják, mert csak az igaz a mit ők mondanak.*) Az is bé van bizonyítva, hogy a má magas éjszakra lakó rokon nyelvű népek csak lassan-lassan tolattak éjszakra. Tehát ezek mai éjszakra laktából távolról sem következik, hogy a Magyarok is éjszakra laktak. Sőt ki tudja, ha a sok ama rokon nyelvűnek látszó apró éjszakai népecskék a magyar törzsi népeknek éjszakra szorult tagjai-é vagy talán egészen más fajú, komplikáltabb nyelvű népecskék voltak, a kik a Magyarokkal s azok uralma alatt élve nyelvre nézve némileg magyar szint kaptak, míg más részről a magyar nyelv sem maradt szűzön? Hydeclarke például arra figyelmezteti az anthropologusokat és nyelvészeket, hogy a Szamojedek és lappok nem ugorosított idegen fajuk-é? A németek legszurdumabb állítása az, hogy a Magyar tulajdonképp csak egy maroknyi nép volt s mai hazájában más fajok beolvadtával szaporodott. A magyar nyelv a magyarországi nem magyar népekre nézve, fájdalom, a legnehezebb nyelv s így könnyebb nyelvű népek nem lettek bajosabb nyelvű magyarokká, mert ez a főntebb illusztráltuk természetmenettel ellenkezik, holott mi székelyekül tudjuk, hogy sok székelyből rumuny lett. A béolvadás csak ott történhetett, a hol a béolvadt fajt sokkal tetemesebb számu magyarság környezte, a mint történt az utóvégre is rokon húnok béolvadásával, a midőn is egy könnyebb nyelvű nép olvadt be a nehezebb nyelvű magyar népbe: föltéve, hogy a kúnok csak ugyan török-tatár nyelvű népek voltak. Megvallom én ezt nem tudom. Karánban tartózkodásom alatt egy *Komi-josz***) (oroszul *szürjen*) születésű és nyelvű orosz auditorral ismerkedtem volt meg. Ez nekem határozottan állította, hogy az ő hagyományok szerint népük egyrésze Erdélybe vagy Magyarországra vándorolt. Ki tudja, ha nem ezek voltak-e a Mongolok elől menekülő kúnok.

*) A magyarok ezen régiebb hazájáról és ott viselt dolgairól talán a legtöbb tudósítást lehetne találni a régi örmény iratokban, minthogy az Örmények irodalma a keresztény idősámítás első százaiban kezdődik. Az Örmények jó hazafiak és segíthetnének egy kicsit nem ős, hanem régiebb történeteink földerítésében.

***) *Komi-josz* (komi nép)

(Cumani.)?

A főntebbi nézetek tisztázása végett, minthogy a M. Akadémia nyelvészei azt tanítják, hogy a mi a magyar nyelvben nem rokon a lapp, finn, mordva, cseremis, szürjen, vogul, vovják nyelvecskék szótári készletével, az kölcsönzés a mai hazában vagy a régiebben. Nagy fontosságúnak tartok én minden nyelvrokonságot, a mely oly népek nyelvében található, a kiktől kölcsönzés legalább a történelmi időben nem történhetett. Már pedig minket a tanulókról az éveknek nem százai, hanem ezrei választanak el, holott ama népecskékkel és török-tatárokkal csak a minap éltek őseink együtt. Hogy kölcsönzés a magyar nyelvben valamint a világ minden nyelvében eléfordult és eléfordúl, az bizonyos. A népek soha sem voltak jó nyelvörök, azaz soha sem voltak vonakodók az idegen szók elfogadásában nemcsak szükség esetén, hanem csupa kényelemből és viszketegségből is. Ismeretes a magyar embernek türelmetlensége, midőn egy idegent hall kinlódni a magyarnyelvvel, a mely türelmetlenség őt arra készteni, hogy az idegent megkimérendő a nyelvtörés munkájától maga törje az idegen nyelvét. Fajunknak nem miveletlen barbar volta az, mint a szláv és német nyelvészek állítják, a mi a szláv nyelvekből annyi szót szedetett fel a Magyararral, hanem a Magyaroknak előzékenysége az idegen iránt. Nem mondám-é főntebb, hogy a nagyon művelt japániak készülnek egész nyelvüket eldobni? Hogy a Magyarhoz a szláv nemcsak a honfoglalás után, hanem még az előbbi hazában is örömet szegődött el, azt nem nehéz bém bizonyítani. A „szolga, szolgál“ a sok közül bizonyíték rá, mint a kiküszöbölni akart „*kellner*“ okmány lesz arra, hogy melyik faj szeret kellnerkedni. Azokért, a kik szégyenlik, hogy a Magyaroknak nincs szava ezen miveltési intézményekre, megemlítem, hogy a tanulnak a latin *servus* szóra a következő szavai vannak: *adi, adionei, strei, tottū, tondan, úrlíjan, évetül, külíjál sziladan* s még egy néhány. A *tottū* megfelel az én nézetem szerint a magyar tót szónak, a melyből nép név lett, *tondan* a héberekre béolvadt khazarok *tudun* (ministert jelentő) szavának; *árlíjon* a magyar „ör“ szóval összehasonlított Vogul *úr* (szolga) szónak, *külíjál* a török-tatár *kul-* (szolga)-nak, a *sziladan* a magyar *cseléd* szónak, minthogy a tanul *szilad-an* (szolga, társ, pajtás) jelentésű is.

Ha a szláv mivelte a földet a Magyaroknak, hát bizony ez nem törődött azzal, hogy a szolga tanulja meg a borona, barázda, grablya stb. tárgyakkal a magyar nevét, hanem ő tanulta maga

azokat a melyeket a szolga használt. Az ős egyiptomiak pyramisokat és obeliskokat emeltek s ezeket tele metszették, a világ legművésziebb kép — betű írásával s én Egyiptomban a kipt fiatalság közt, ezek holt nyelvét tanulgatva, e két emléknemre határozott szót nem találtam, holott a görögök a kik olyanokat láttak, de nem emeltek, határozott névvel jelölték meg. Ezt csak azért jegyeztem meg, hogy a valamely tárgyat vagy fogalom megnevező szónak hiánya, nem mindég bizonyítja azt, hogy maga a tárgy vagy fogalom is hiányzott.

Azonban térjünk a dologra vissza. A tamul nyelvnek a föntebbi általános jellemzésével annak csak turáni volta van kimutatva. Kivánatos volna tehát azt is inndokolni, miért hogy *Caldwell* püspök az ugor nyelvek rendjébe való tartozását állítja. Annyival is inkább, mert Hunfalvy P. úr, ki említett püspök munkáját előbb ismerte mint én, a Nyelvtudományi Közlemények nem tudom melyik füzetében, a hol a tamul nyelvek turáni voltának fölismerését, ha tetszik föl-fedezését egy Indiában *Caldwell* püspöknél sokkal előbb járt (nem tudom tisztán német vagy svéd) tudósna*) vindicálta, ezzel némileg ellentétben, *Caldwell* állítását nem fogadta el. Ezen csodálkozni nem lehet, mert *Caldwell* munkájában annyit karolt föl egyszerre, hogy az éjszaki turánság tekintetében igen sokszor mások hibás, hiányos segítségére volt utalva, a miről meggyőződhetik bár ki is, ha említett nagy munkában csupán a magyarból adott hasonlatokat átpillantja s így a sokkal, meggyőzés helyett kétségre adott okot. Ezt kikerülendő én jelen rövid értekezésemben csupán a magyar- és tamul nyelvnek egymáshozoi viszonyát kívánom futólagosan feltüntetni.

Bálint Gábor.

*) Ha jól emlékszem ennek a tudósna *Rarke* a neve, de bizonyosan nem tudom, mert Hunfalvy P. úr közleményét ez előtt kilencz évvel olvastam.

ADALÉKOK DACIA FELIRATTANÁHOZ.

Két közlemény.

Az utóbbi két év alatt öcsémmel Téglás István kőhalmi igazgatóval az erdélyrészi bányavidéket s a sótelepek közelében eső római coloniákat sorra járva: töb' új, vagy irodalmunkban még ismeretlen felirattal sikerült Dacia felirattanát gyarapítnunk. Egyelőre azonban legyen szabad csak az írásos emlékek közzétételére szorítkoznom. Egy későbbi alkalommal, főleg ha öcsém által munkába vett rajzok befejezésükhöz jutnak: ismertetni fogom mindazon többi helyet is, melyek faragványokban, téglabélyegegekben ugyan nem öröklötték át a római gyarmatosok emlékét; mindazonáltal műtárgyakkal, vagy egyéb készítményekkel tanuságot tesznek azok ittléte felől. Saját egyéni gyűjtésemén kívül egy kis collectiót mellékelek a Király Pál reáliskolai tanár urral és ismert ügytársammal közösen eszközölt felvételekből is, miután a berlini és bécsi tud. Akadémiák bőkezű segélyével s a hazai vasútnak magukféle belföldi kutató részére alig kieszközölhető kedvezményeivel ide ellátogató dr. Domasewszky Alfréd bécsi egyetemi tanársegéd az általunk Dévára gyűjtött vagy feljegyzett inscriptiók nagy részét éppen hozzájárulásunkkal szintén magával vitte s azok közlésével a magyar publicatiót megelőzheti.

A) *Feliratok.*

Kezdjük szemlénket Dácia éjszak-keleti sarkában Besztercze vidékén, honnan csupán egy feliratos emlék került a korábbi időkben napfényre. Ennek lelőhelye: I. Várhely Burghalen. Várhely Beszterczétől keletre a legvégső római állomás. Az alábbi felirat-töredék a besztercezi szász gynasium tulajdonában van s így olvasandó :

1.

M
✓ S N I I
T I N A
S S I M A

Bár Goos Károly, e néhai lelkes buvár a segesvári ev. gymna-

sium 1874. programjában s az Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde 1874. évf. 175 lapján 21 sz. a. közölte: mégse tartám feleslegesnek úti jegyzeteim alapján egyedüli volta miatt ide is beiktatni.

II. Bilak Sajóvölgy. Még ismeretlenebb a római régészet irodalmában ez a helység Beszterczétől délkeletre. 1886. tavaszán az

2. I O M
D V L C E N I
Q P C A I V S
V A L E R I N V
S L L E G X I R A
T E N S I S R E
S R N E R I D I V
I S V S L M

odaváló ev. százsz pap kertjében jött napfényre ez a durván kinagyolt avatatlan kezekkel vésett 1·05 magas, 0·47 m. széles fogadalmi oltár, mely Jupiter mellék nevéért is kiváló érdekű. Anyaga marga; jelenleg a beszterczei százsz gymnasium tornacsarnokánál latható.

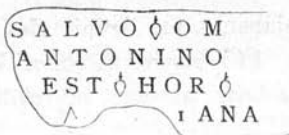
III. Maros-Keresztur. A falun kívül alig $\frac{1}{4}$ órányira fekszik a Földvár nevű határrész. A Maros éppen a római telep felé mossa árkát s a meredek partszegélyben mindenütt épületrészletek, faldarabok, alapzatok vehetők észre. A vizmosás már igen sokat nyelt el a romokból s évről évre fogy a terület, melynek felületén is téglá cserépdarabok hevernek mindenfelé. B. Orbán Balázsnak¹⁾ köszönhetjük az első kiadást. Ugyancsak Orbán egy hidat feltételez ide, mely az itt jobb partivá váló hadi út azon át Szentkirály, Várhegy és Vajda-Szent-Ivánon át Vécsig haladt. Az út másik ága Maros-Vásárhelyen, Kebelén, Agárdon át a mikházi castrumhoz szolgált. Részletenként mindkét út felismerhető s azt több ponton felmértük mi is.

E korábban alig ismert telepet nagy hirre juttatá az ezen 1886. gr. Lázár Jenő által a budapesti n. muzeumnak ajándékozott katonai elbocsátó levél, melynek szövegét Torma Károly érdemes tudósunk fejté meg és közlé az Archaeologiai Értesítő 1887. évf.

Maros-Kereszturnál a castrum alakja nem vehető ki tisztán s csupán az épületmaradványokból következtethetünk annak terjedelmére. Kovács Ferencz maros-vásárhelyi apátplébános urnál, e megye és vidék buzgó régészénél pár felirat látható Maros-Kereszturról. Mindkettő töredék; de így is figyelmet érdemel. A 48 cm. magas, 70 cm. széles, 22 cm. vastag és durva mészmárgából készült tábla 8 cm. magas betűi avatott kézre és jó időszakra mutatnak.

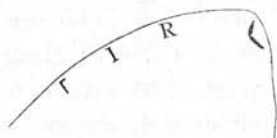
¹⁾ Orbán Balázs Székelyföld leírása IV kötet 217 lapján,

3.

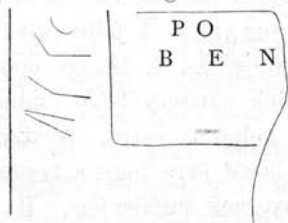

E felirat már a Maros hullámaiba került s onnan halászták ki.

4. Egy kisebb töredéken:

5. A községben egy csinosan faragott 40 cm. magas, 30 cm. széles s balfelől oszlopos keretbe foglalt felirattöredék:

IV. A Nyárárdmentén Mikháza (Corpus Insc. latin. III k. XII. 178 lap). Már Neigebaur¹⁾ által ismertette volt, ki onnan a Corpus inscript. latin. III. köt. 944 számú feliratát közölte gr. Kemény József gyűjteménye alapján. E szerint a hajósok itt társulatilag szervezkedve valának (collegium utriculariorum).

Azóta csupán ez a felirat került napfényre, melyet Kovács Ferencz apátplébános úr gondossága mentett meg az enyészettől s mely Maros-Vásárhelyen annak a házi gyűjteménynek a tartozéka, melyből a tudós apát úr hangyaszorgalmú munkássága maholnap egy külön megyei muzeum alapját veti meg.

6.

Magassága 45 cm, szélessége 40 cm., vastagsága 10 cm. Anyaga ennek is durva cerithium mész, miből arra is következtetést vonhatunk, hogy Maros-Keresztur és Mikeháza

¹⁾ Neigebaur Dacien 248 lapján. U. ő Bullet 1848. évf. 56 lap. Ackner Mihály Jahresbericht d. k. k. Centralcommission 1856. évf. 24 lap. Henzen Neigebaur után 5803 sz.

környékén egy újabb kőbányával rendelkeztek a rómaiak. E kőbánya kinyomozása igen szép feladat az ott lakó régészekre nézve.

V. Sóvárad Kisküküllővölgy.

Sóvárad. A Kis-Küküllő jobb partján elhelyezkedett csinos székely község a mikházai, énlaki castrumokkal együtt legszélső erődítvényei valának ama vidéken a római kormányzatnak. A castrum éppen a helység derekán fekszik s arról külön kívánok szólni. Tóth Mózes ev. ref. lelkész úr növendék leányának nemes érdeklődése bennünket a következő felirattöredékhez juttatott:

7.

L I N
T C

 Anyaga trachyt, tehát innen helyből bányászták.

Ugyaninnen jutott Margittai Gábor Maros-Vásárhelyen lakó tagosító és hitelesítő mérnök tulajdonába a következő igen szép betűkből álló töredék, melybe e vidék egyik mérföld mutatójáról nyerünk tudomást. Fájdalom éppen a helynevek semmisültek meg rajta. Anyaga szintén trachyt.

8.

VI. Oláh-Dálya Alsó-Fejérm. Szászsebes mellett Gyula-Fehérvártól délre, mindkét helységtől egy órányira.

9. Egy földmives udvarán e valószínűleg Jupiternek szentelt oltár. Magassága 0.65 m., szélessége 55 m. Irások kerület magassága 0.5 m., szélessége 0.5 m. Éppen teteje van leütve. Anyaga nummulith mész s így Magyar-Igen környékéről kerülhetett. Hogy oláh-dályai eredetű-e valósággal, kinyomozni nem sikerült. Én gyulafehérvári származásúnak tartom. Betűi szépek.

C A E L I U S
P R I M V S
D E C C O L

VII. Verespatak Alburnus maior vicus Pirustarum
(Corpus inscript. latin. III. köt. XX-ik, 213 lap).

Verespatak nem nagy számú, de annál érdekesebb felirat sorozattal szerepel a C. I. Lat. III. köt. 1260—1269, 1271—2, 1275—1277 sz. a. Az alábbi töredéket Ebergényi Mózes bányabirtokos s a Ferdinánd bánya tulajdonosa volt szives a hunyadmegyei történelmi régészeti társulatnak ajándékozni, mely pár évtized előtt került ott napfényre. Anyaga vöröses kárpáti homokkő s e kőzet itt elő is fordul. Betűi formátlanok. Felső része betört.

10.

Henzel Károly háza előtt két feliratos emlék. Az írás erősen elkopott.

11. Az első magassága 0.4 m., szélessége 0.2 m.

/ C L E
/ / / V I T
/ / / C

12. A második magassága 0.5 m., szélessége 0.3 m. Még kevésbé olvasható:

// C //
// // //
v L
S O L V I T

Mindkettő idevaló quarezos márgából készült s körvonalukból mi sem hiányzik.

VIII. Abrudbánya.

A Corpus Ins. Latin. III. kötetében Verespatak czime alatt szerepel az 1266, 1270, 1273, 1274 sz. feliratokkal, melyek kétségen kívül Alburnus maiorból származnak.

Az 1274 szám alatt a róm. kath. toronyból leirt reliefet lerajzoltuk a róm. kath. templom falába beillesztett egyéb emlékekkel együtt A siremléken apa, anya és egy fiú mellképei. 1849-ben a felizgult oláhság ezek orrát mind letompította, féktelen dühében szeméit kivájta, nyilván egy-egy gyülölt magyart gyanítva bennök.

Az 1270 számú feliratot jelenlegi tulajdonosnője szives volt

kérésemre az erdélyi Muzeum-Egylet részére átengedni; csak elszá-
lítása módját nem találtuk idáig meg.

13. Özvegy Sulucz Miklósné háza előtt az utcán e felirat:

N A E
S A C
C E L S E N V S
A D I V T O
M A C C L E
D D D

A Knobloch-féle fogadó előtt az utcai kerékvetők mind római faragványos kövek. A ref. temetőben egy nagy faragott kőlap, de felirata elmosódott. A ref. templomból Neigebaur által leirt feliratot nem találtuk fel.

IX. Zalatna. Ampelum (Corpus inscript. latin III. köt. XXI. 215 lap. 1293 ORDOAMPELE-(nsium) és 1308 sz.)

14. Roska István községi előljáró falkészítésében találtam 1884 nyarán. Anyaga vöröses quarcdús homokkő, mely kőzetet itt a Bre-
ara hegy alól fejthettek. Magassága 0.48 m., szélessége 0.33 m.

S I L V A N O
D O M E S T I C
S A C R V M
E X V O T O P O
S V I T

15. Petrosány. A római város tulajdonképpen a Zalatna al-
só, vagy keleti végén fekvő kohóktól a félóránnyira eső Petrozsány
helységig terjed és pedig az Ompoly (szerintem az Ampelum név el-
ferdülése) mindkét partján. Az építkezések túlnyomó része mégis a
bal partra esett, melyen a hadi út is elvezetett. A temetkezések a
mai országúttal párhuzamosan haladó hegyoldalon éppen a petrosányi
gör. kel. templomig található. Ott talált Popovits György gör. kel.
lelkész is egy kisebb Sarcophagot, melyet 1887 nyarán Téglás István
öcsém lerajzolt. Ugyancsak ezen a magaslaton találta a szintén bre-
azai homokkőből készült feliratot.

M I V A L
M A R I S V E T
A G N E R O M A
N S A G N E R O M
A S P O S V I T

Alapszélessége 0·45 m., magassága 0·55 m., vastagsága 0·35 m. Anyaga breázai qur. homokkő s betűi rongáltak. Felső része letörött, alól virágok, két oldalán egy-egy korong (nap jelvény).

A petrozsányi gör. kel. templom körül több római faragványt találtunk, melyeknek bemutatása azonban csakis rajzilag eszközölhető. Ezeket tehát akkorra halasztva, mikor módunk leend az összes utazási eredmény illusztrálása is, e helyen csak az oltár körül használt fogadalmi oltárt közöljük. Anyaga ennek is breasai homokkő. Magassága 0·9 m., szélessége 0·46 m. Betűi igen szépek. Írásos felület magassága 0·56 m., szélessége 0·37 m.

16.

I . O . M

IVNONI REGINAE

MINERVAE

PRO SALVTE ET VICTORIA

5.

ET IN COLVMITATE

MARCI AVREL ANTONINI

FELICIS AVGVSTI ET

IVLIAE AVG·MATRISEIVS

CASTRORVM SENATVS

10.

ET PATRIAE

AELIVS SOSTRAVS PPO·

Zalatna felé visszahaladólag éppen ott, hol az Ompoly ártere az úthoz legközelebb jó jobbra a kukuriczásban egy nummulithémszéből faragott hatalmas sirkő fekszik. Az egész sirt ott helyben bontták ki s a felírás piedestálját is ott láttam.

17. E tekintélyes most 1·12 m. magas, 0·8 m. széles és 0·6 m. vastag sirkő felirata a rossz anyag miatt alig pár betűben olvasható:

D M
 ANT
 NOI AC
 VIO

Az Ompoly jobb partján fekvő házak környékén eszközölt kutatásaink közben is találtunk egy oltóskőre, csak hogy az 1·6 m. magas, 0·65 m. széles és 0·53 m. vastagra faragott oszlopnak éppen felírással részét kivájta a tulajdonos ezzel a barbar eljárással olajsajtólót készítve magának. Igazán szomorú dolog, hogy az efféle nálunk egy népes hivatali testület közelében s éppen ott történhetik meg, hol minden egyes felirat a római bányászatot s annak még nagyon hézagosan ismert administrációját volna hivatva felderíteni. Mellőzve

a Zalatna területén észlelt számos sculptivát az innen öt órára fekvő hegyi bányatelepre Vulkojra vezetjük az olvasót.

IX. Vulkoj-Korabia.

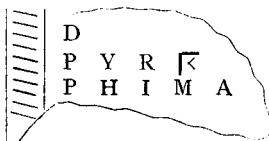
Zalatnán felül az Abrudbányára vezető útról csakhamar egy hegyoldal szálás tölgyes alatt kell jobbra térnünk s a Mozsarak nevű mésztömzsök mellett, majd a higanybányászatáról nevezetes Dimbu felett a Sudore izzasztó kaptatón fokról-fokra eljutunk a Korabia (Hollókó) nevű kup alá, melynél köröskörül régi bányaiüregek tátognak.

Az itt folyamatban állott terjedelmes bányamiveletek úgy látszik annyi munkáskezet igényeltek, hogy állandó bányatelepről kelle gondoskodni, bár meggyőződésem szerint a távol Zalatna Ampelum képezé akkor is, mint mai napság a magasabb műszaki személyzet otthonát. Hogy azonban mily nagyszámú bányászt foglalkoztatott itt a dácziai kormányzat: azt leginkább a kettős sirmező szükségességéről ítélhetjük meg. Úgy a Korabia alatt délre, mint a hegykupból nyugatra kiágazó s a határkeresztről Botesiunak nevezett hegyháton egész sorát találjuk az egymástól bizonyos távolságra megfelelő méretekkél ismétlődő sirdomboknak. Ezekről Lukács Béla jelenlegi közlekedési miniszteriumi államtitkár adott először hirt még 1869-ben; utóbb magam is mint a római bányászat archeológiájának igénytelen munkása a helyszínére látogatva rendszeres ásatást vittem ott keresztül és saját leleteimet a Lukács Béla liberalismussából átvettekkel párosítva terjedelmes monographiát nyújtottam be a sirmezőkről s azok tartalmáról, valamint a Korabia környéki nagyszerű bányavájatokról a magyar tudományos akadémia áll. archeologiai bizottságához.

Tanulmányomból e helyen csupán a felirattani rész jöhet figyelembe. A lámpabélyegeket alább foglalom össze; e helyen csupán a siremlékek egyikén talált felirást közlöm, mint a mely arról tanuskodik, hogy nem csupán „ad metalla“ kárhoztatott nyomorult rabszolgá nép fáradozott e nehéz munkában; hanem még nők is osztottak a férfiak sorsában s plane olyan nők, kik éppen e megkülönböztető siremlékből ítelve minden hihetőség szerint a felügyelő személyzet valamelyikének háztartását vezetheték. Lukács Béla a sirok egyikében egy fémtükröt is talált; én fibula töredékekre rézpanttal

kivert dobozkák roncsára akadtam. Mindezek szintén a női pipere készlethez tartoztak.

18. E sírfelirat anyaga nummulith-mész, mely kőzet Magyar-Igentől kerülhetett ide. Magassága 0·35 m., szélessége 0·45 m., vastagsága 0·1 m. Betűi szépek 75 millim. magasak.

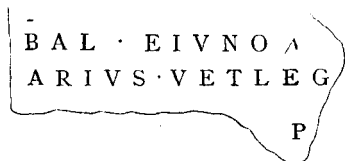

Még több siremlék töredékét és két női képet (féldombor) találtam.

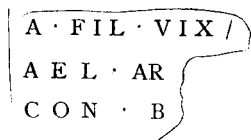
X. Torda. Vicus postea Col. Potaisa s. Patavissa Corp. In. Lat. III. köt. IX. 172.

Pálffy Károly polgári iskolai igazgató barátom érdeklődése néhány porladozó anyagú feliratos emléket mentett meg, melyeket 1885 nyarán szives engedélyével lemásoltam. Ebbeli eljárásomnak annyival inkább örülhetek, mert a gyarló anyag e rövid pár év viszontagságát se állotta ki s egy része azóta megsemmisült.

19. Tordától éjszakkeletre a sóhegyen és a Lejáró fennsíkron túl az Aranyos felé nyíló első völgyben a Szent Péter csorgójánál eső tanyától. Felső részén Junó szobra állhatott, kinek jobb lábujjai még láthatók valának. Tudvalevőleg a vár a Leányvár ellenkező irányban éjszaknyugatra és nyugatra fekszik. A Szent Péter csorgójától ez az első lelet.

20. A római vár területéről a szőlőkbnl. Töredék anyaga ennek is mészmarga. Magassága 0·65 m., szélessége 0·5 m., vastagsága 0·2 m. Betűi kiváló gondnal készültek.

21. Úgyanannak nála láttam sárgás márgából e 0·35 m. magas, 0·25 m. széles és 0·2 m. vastag töredéket:

22. Egy más töredék hasonló anyagból. Magassága 0·3 m., szélessége 0·3 m.

23. Töredék márgából. Magassága 0·25, szélessége 0·35 m.

24. 1886 nyarán a szőlőkben gyűjtöttük Téglás Istvánnal. Nummulithémszéből faragott oltár feje. Most a dévai muzeumban:

I O M

25. Márgából gyarló munka. Magass. 0·35, széless. 0·2 m. Most a dévai muzeumban:

I · D · O · M
N A D
V O T
I B
P O S

26. A városház udvarán e márgából készült sirkő töredék:

27. Ugyancsak a városháznál három darabból összehordva:

	—	M	I	C	M
M	—	\	M	\	L P
			M	^	CNVS
			IIV	IRA	
			LIS	PVP	

28. Jakab Gergely városi kapitány magánlakásán szindi mészmárgából ez egészen ép és szép betűket tartalmazó ara. Magassága 0·65, széless. 0·30 m.

I O M
 PAELIVS
 M V C I A
 N V S
 V S L M

29. Csorba Sándor szőlőgazda 1886 tavaszán szőlőmunka közben ásta ki a következő tábla részletet:

A V R T I M O T H E V S · S I C
 V O T V M L I B E S

30. Ugyancsak láttam a következő táblát:

I O M
 C I T R O U L · I V I C T O E L I B E R P A
 A V P · C · A I S E T A V R I N C C N V S
 S A C C R · E X · V O T · P

Folyó nyáron ezeket a muzeum részére megszerezni óhajtván, értesültem: hogy időközben Finály Henrik egyetemi tanár úr ugyanoda megvásárolta a többi bronztárgyakkal együtt, melyekről öcsém rajzokat vett volt.

31. Az Osztian-ház falában hátul az udvaron e cerithium mészből készült ara töredéke van beillesztve:

A N I L E
 X A N D E R
 V E T · E · B E
 C O S E †
 S E R E N N
 M A R T N A
 L E C
 E X V O T O P

XI. Várfalva (C. I. L. III. köt. X. 177 lap hibásan Salinae).

32. Vargyasi Boldizsár háza falában e mészből készült sirkőre akadtunk. Magass. 0·5, széless. 0·35 m. Pálffy Károly barátom és a várfalvi tanító úrnak köszönöm itt a kalauzolást.

D M
 T · F L A V
 L A V L · L I
 V I X A N I I I I
 D I E S X I I I I
 T F L · P I N

XII. Szász-Sebes. Az Apulumból a Székás mellett Kis-Apold felé irányuló római út mentén.

Szász-Sebes. Az ev. algymnasiumnak jobbadán Wolf igazgató által összehordott kő gyűjteményében többi közt néhány felirásos emlék is látható. Ezek közül kettő éppen Szász-Sebes mellett (am Lehmberg) fordul elő s ennél fogva kiváló érdekű.

33. Az egyik egy fogadalmi oltár alsó része. Anyaga márga, széless. 0·27, magass. 0·34 m., a minek fele a talapzatra jut:

N O M
 P O S

34. Egy másik bukovai márványtöredék s anyagánál fogva is figyelmet érdemel. Betűi igen szépek, kár hogy az egész egy sor közép részlete:

C · I V L

E két felirástöredéket Goos Károly az Archiv des Vereins für Siebe. bürgerliche Landeskunde (Neue Folge) XII. köt. I. füzet (1874) 172 lapján 12 és 13 sz. alatt adta volt; de ennek daczára a hazai magyar irodalomba se lesz felesleges felvenni.

XIII. Gyula-Fehérvár. Portus. (Municipium et Colonia Apulum, antea Canabae Corp. J. L. III. k. XIX. 182).

35. Maros-Portusról jelenleg a dévai muzeumban. Márványtöredék.

D	O	N			
C	·	S	E	V	L
P	I	V	S	I	

36. A nagyenyedi ev. ref. Bethlen-főtanodában Aesculap és Hygia képével díszített relief alsó szélén:

DEO · AESCVL · ET HYGIAE ETERNLIS

37. Szászsebesi ev. algyrnasium gyűjteményében e valószínűleg Apulumból származó felirat anyaga márga. Magassága 0·9 m., szélessége 0·4 m., vastagsága 0·26 m.

I · O M
 S · I Q V N
 I V S V S
 L M

Nem tudtam kinyomozni volt-e már közölve?

XIV. Kis-Kalán (Aquaë Corpus inscript. latin. III. köt. XXIV. 127 lap).

Kis-Kalán (Aquaë, Ptolemaeusnál *Idava*). Eredeti nevét Torma Károly fedezte fel az erdélyi Muzeum-Egylet megbizásából 1863 tavaszán foganatosított hunyadmegyei körútjában s a Corpus Inscr. Latin. III. köt. 1407 sz. a. olvashatjuk a pagus aquensist. Az érdekes documentum ez idő szerint a gör. kel. templom oltárkövéül szolgál, honnan hasztalan kísértettük meg annak más oltárkövel leendő kicseréltetését. Ide sorolta Mommsen a Corpus Inscr. Latin III. köt. 1403—1414 feliratait is; bár úgy találási helyüknél, mint anyaguknál fogva az 1406 és 1407 számakon kívül a többi másfelé tartozik. Az 1413 szám felirat határozottan várhelyi, mások veszei, felpestesi és nándor-vályai eredetűek. Aquaet a sokszor emlegetett Kőfürdő néven ismertük idáig leginkább. Saját kutatá-

saim eredményéből a rómaiak egyik kőbányáját is ide helyezhetem. Szerencsés valék ugyanis még 1882-ben egy lapidarius czégtáblájára bukanni Grausam Keresztély odavaló kereskedőnél. Az érdekes reliquia közbenjárásomra később a tulajdonos ajándékából a dévai muzeumba jutott. Féldomború oszlop, hogy hátul oda lehetett erősíteni a házra. Anyaga abból a durva cerithium mészből áll, mely itt padosan jelentkezik s melyet úgy látszik építészeti czélokra, emlékművekre és faragványokra használták fel. Hossza 0.4, szélessége 0.3, vastagsága 0.12 meter. Szép betűi:

38.

D I O G E N E S
L A P I D A R I V S

39. Ugyancsak Kis-Kalánban sikerült 1884 tavaszán felfedeznem ez oltárt. Anyaga ennek is helybeli durva mész. Betűi nem oly formásak. Ez ara Istvánffy körjegyző úr közvetítésével szintén a dévai muzeumba került:

I · O · M
A · V · E L I C O
V · L · S · M

TÉGLÁS GÁBOR.

É R T E S I T Ő.

A szakosztály közgyűlése.

Szakosztályunk f. é. január hó 29-én d. e. 10 órakor tartá meg közgyűlését a tagok élénk részvéte mellett.

A gyűlést Dr. Szamosi János, szakoszt.-elnök a következő beszéddel nyitotta meg:

Mélyen tisztelt Szakosztály!

Összegyűltünk, hogy megint egy évi működésünkről számot adjunk önmagunknak, számot adjunk a nyilvánosságnak.

Szabályaink szerint, a választmány nevében, a titkár úr fogja felolvasni jelentésünket s én, kit Önök nagybecsü bízalma a lefolyt évre az elnökséggel megtisztelt, év-gyűlésünket egész röviden megnyithatnám annak kijelentésével, hogy a reánk bízott talentummal jól sáfárkodtunk, hogy kötelességünknek igyekeztünk tehetségünkhöz mérve megfelelni.

Ám, de engedje meg nekem a mélyen tisztelt szakosztály, hogy végig tekintvén mult évi működésünkön, néhány reflexiót tehessek, melyekre egy részről az Erdélyi Múzeum-Egylet történelmére való visszatekintés, más részről Kolozsvár városa culturalis jelentőségének megfontolása bírnak.

Kiadványaink mult évi IV: kötetében 15 értekezés közül 14 honismertetésre vonatkozik (mert a magyar Sakuntala bírálátát, mint magyar irodalmi termékét, jogosan ide kell sorolnunk) s csak egyetlen egy van a szakosztályunk keretébe foglalt számos tudomány közül az egyetemes történelemnek szentelve.

Ezt az aránytalanságot, tisztelt szakosztály, sem egészséges állapotnak nem tartom, sem az egyesület céljával, halhatatlan emlékü alapítóinak intencióival megegyezőnek nem tekinthetem. Engedjék meg, hogy paradoxonnak látszó tétéletem bebizonyítsam.

A jelzett aránytalanság nem egyezik az egyesület céljával, mely 1837-től kezdve, a mikor az erdélyi múzeum alapítását nagy történelem-

búvárunk, gróf Kemény József, könyvtárának felajánlásával megpendítette, egészen 1883-ig, a mikor az egyesület alapszabályai jelen szerkezetüket kapták. mindenkor többé-kevésbé határozottan az volt, hogy első sorban és főképen ugyan a honismertetést eszközölje és terjeszsze, de a mellett az összes tudományokat karolja fel világosan, csak a theológiát és politikát zárván ki.

Az erdélyi muzeum, mondhatjuk, első apostola Nagy-Ajtai Kovács István „Az erdélyi magyar nemzeti muzeum ügyében“ című, Kolozsvárt 1842-ben megjelent, érdekes röpiratában fejtegetvén a muzeum felállításának szükségét, mint „hatalmas eszközét az értelmesedésnek (7. lap), hangsúlyozza, hogy bár a főszűly az Erdélyt illető tárgyakra s könyvekre helyezendő, de foglaltassék benne a lehetőség határain belől mindaz, a mi „az erdély honiáknak leginkább szükséges tudományokbani kiművelésére“ (19. l.) s a miből „meríthetik a honismereten kívül legszükségesebb ismereteket és tudományokat“ (21. l), hangsúlyozza, mily szerencsésen egészítik ki egymást gr. Kemény Józsefnek hungaricumokban gazdag könyvtára és a gr. Kemény Sámuelé, mely inkább a görög és római, olasz és franczia, német és angol irodalmi művekben gazdag (22. l.) s a mikor felsorolja a muzeum remélhető hasznait, hangsúlyozza, hogy „mindenik honi nemzet és vallás tagja“, „mindenik közoktató“ megtalálná „az általa tanítandó szaktudományról időről-ídtőre megjelenő jelesebb munkákat,“ minden tanuló és hivatalbeli, szóval mindenki, valamely tudományágban különösen gyönyörködik vagy kítűnni vágyik s mindent elkövet, mi hatalmában van, magát abban minél inkább tökéletesíteni. S e képp a különböző tudományágak hó baráti . . . meg-meglátogatnák a Muzeumot és ismeretekkel gazdagabbulva térvén vissza, lakpontjaik körét is gazdagabbítanák“ (23—25. l.). Mily szépen kérdi, végre, a 32. lapon: „Luxus-e ezen században, a felvilágosodottság és értelmesség imez annyira magasztalt századában arról gondolkodnunk, hogy a világosodás, értelmesedés nálunk is minél többeknél és minél nagyobb mértékben terjedjen? — Ám hirdesse, kinek úgy tetszik, mind ezt luxusnak, szükség felettinek: én részemről igen is szükségesnek vallom. Mert meggyőződésem szerint, az ész világosítása s értelmesedés terjesztése legszükségesebb teendőink sorába tartozik, és Museum, czélszerűen felállítva s fenntartva, hatalmas észvilágosító, értelmesedés-terjesztő intézet“

Ily szellem, ilyen nézetek lebegtek a muzeum-egylet alapítóinak szemei előtt 1859 ben is, a mikor végre az íge testté lőn s az első alap-

szabály, igen természetesen, a honismertetést tűzte ugyan ki főcéljának, de „az általa művelendő tudományok sorából“ egyedül a theológiát és politikát rekesztette ki (7. §.) Hogy a muzeum-egylet halhatatlan megteremtője s első elnöke gróf Mikó Imre, az egyesület célja és feladata felől éppen úgy gondolkodott, azt fényesen bizonyítja legelső elnöki megnyitója *) ép úgy, mint az ő hatalmas befolyásával Kolozsvárt létesített tudomány-egyetem és ugyancsak az ő befolyása alatt létrejött szerződés a muzeum-egylet- és az állam, illetve egyetem közt.

Hely és idő nem engedék, hogy az említett első megnyitóból, e valódi mesterműből, mindazt a helyet idézzem, mely felfogásom mellett bizonyít. csak egy-kettőt mutatok be. Mily szépen jelöli ki az egyesület célját e szavakban: „Betölteni ama feladatot, mi az emberiség közös rendeltetése s minden országnak és népnek jogosultsága s kötelessége: hogy az értelmesedés, ennek a mívelt népek által használt minden útain és csatornáin terjedjen, a munkaosztón és iparszorgalom a tudomány segélye által helyes irányban és gyümölcsötözötlenül gyamolittassék, a míveltség terjedése által a népek öntudata s erkölcsi érzete szilárdabbá váljék, szóval: az eszmék és szellem világa s ereje által az érzékiség és anyagi irány túlnyomósága ellensúlyoztassék. Röviden, a mi célunk: a tudományosságunk egy új templomot alkotni egyesületi úton“. Elmondja, hogy az országnak és népeknek „mindig elébb, tovább, magasabbra kell törekedniök, ismertetőkörüket, láthatárukat tágítani, a tudomány inkább kezökügyébe eső, érdekekben álló ágait elébb vivőleg művelni, a közmívelődés minden eszközét birtokukba keríteni kötelesek, ha javukkal gondolnak s más országok s népek becsülését megnyerni óhajtják“.

S hogy e megnyitót, a muzeum-egylet megalakulását mikép értette akkor az ország, mutatja Br. Eötvös Józsefnek, a magyar tud. akadémia alelnökének és küldöttsége vezérének beszéde, melyből csak egyetlen részecskét idézek: „Ha valahol, a tudományok körében áll, hogy a központosság csak bizonyos pontig lehetséges s csak annyiban üdvös, a mennyiben ezen túl nem lép. Kétségtelen, hogy az erők összmunkálása nagy eredményekre vezet, sőt, hogy egyes tudományok körében bizonyos eredmények csak így érhetők el, de szintoly bizonyos az is, hogy miután minden tudomány nem testületeknek, hanem egyeseknek köszöni haladását, s miután az összes tudományos tőke csak úgy növekedhetik, ha an-

*) Az Erdélyi Muzeum-Egylet évkönyvei I. k. 1860. 1 4 lapjain.

nak előszerzésén különböző helyeken dolgoznak: egy nemzet tudományos kifejlődésének eszközlésére egy középpont nem elégséges“.

Ehez a második tudományos középponthez vetették meg az alapot az erdélyi-múzeummal, melyre azután ők ketten, Mikó és Eötvös, emelték a tudomány-egyetem épületét. Köztudomásu dolog ugyanis, hogy a második egyetemi helyének meghatározásánál nem a legutolsó tényező volt a már létező muzeum s hogy csakis a muzeummal kötött szerződés tette kivihetővé az egyetem felállítását.

Ez az egyesülés még abban az esetben is kitágította volna a muzeum-egylet tudományos működésének határait, ha az kezdetben csakugyan nem lett volna egyéb, mint honismertető egyesület.

Mutatja ezt az események sorozata. Az egyetem, mint tudományos intézet, hivatva van, hogy a tudományos működésnek ne csak iskolája, irányadója, hanem valóságos középpontja legyen. Egyetemünk tanárai is, alighogy működésüket a tanszéken, intézetekben és gyakorlataikban megkezdték, arról tanakodtak, mikép tehetnék működésüket minél kihatóbbá, minél sikerdúsabbá.

Minthogy a muzeum-egyesület a tudományos működés ezéjából nem volt szakosztályokra oszolva, s minthogy kezdetben az a nézet volt túlnyomó, hogy az orvosi tudományok a muzeum-egylet keretébe nem vonhatók bele, megalakult 1875-ben az Orvos-természettudományi-társulat. Három év azonban elegendő volt arra, hogy az ellenkezőről meggyőződjenek s miután a muzeum-egylet is maga részéről a szakosztályokat megalapította, 1878-ban létre jött az egyesülés, mely azután, időközben a másik szakosztályban is megindulván a mozgalom. 1883-ban a muzeum-egylet alapszabályai módosításához vezetett. Lényegében újat a szabályzat most sem vett fel, hanem csak erősebben hangsúlyozta a tudományos működést s ez a dolog természetében fekszik; következménye az egyetemmel való szerződésnek.

Hogy boldog emlékezetű alapítónknak, gróf Mikó Imrének, az egyesület illetén módosulása kedvencz eszméje volt s arról beszélt, annak tanui még, Istennek hála, elég számosan élnek.

A főczél, igen természetesen, most is a honismertetés (noha curiosumkép legyen megemlítve, ezt a kifejezést Landeskunde, a Bach-kormány dictálta az alapszabályokba), de a mellett a tudományok művelése és a magyar tudományosság terjesztése általában szintén zászlóján áll, egyedül a theológiát és politikát zárván ki.

És ez másképp nem is lehet, mert tudományos honismeret — pedig csak ennek van értéke — általános tudományosság nélkül nem képzelhető s ha nemzetünk tudományosságát, művelődését — melyek nélkül pedig a művelt nemzetek sorában helyet foglalni nem lehet — valóban szívünkön hordozzuk, az összes tudományokat kell művelnünk, mert a tudományok köztársasága egyenlők társadalma. A divat, elismerem, néha szükség is, egyes tudományokat előtérbe helyez ugyan, de bosszulatlanul ezt hosszú időre tenni nem lehet.

Ennek a fejtegetésével azonban nem úntatom a tisztelt szakosztályt, részemről csak arra kívántam becses figyelmét felhívni, hogy működésében a jelzett aránytalanságot igyekezzék elenyésztetni, mit már azzal is el fog érhetni, ha tagjai közül minél többen szerencsétlennek tudományos dolgozataikkal.

A második, mit el nem hallgathatok, szakosztályi üléseinknek néptelensége. Nem a nagy közönséget nélkülözöm, mert tapasztalásból tudom, hogy a tudományos testületek, tudományos tárgyú gyűlései a nagy közönséget másutt sem vonzzák. Én a tagtársakat szeretném nagyobb számmal itt látni, továbbá, a városban oly tekintélyes számmal levő tudománnyal foglalkozó egyéneket s az egyetemi ifjúságot. A nagy közönség számára rendezzen szakosztályunk is népszerű előadásokat, mint a másik szakosztály teszi.

Választmányunk különben, a hallgatóságra való tekintetből, elvileg elhatározta, hogy a gyűlések számára, áldozat árán is, más helyiséget keres. Meglátjuk: vajon akkor népesebbek lesznek-e gyűléseink?

És most, megnyitván szakosztályunk 1887 évi záró gyűlését, felkérem a Titkár urat, sziveskedjék a választmány jelentését felolvasni.

A közhelyeslés és lelkes éljenzés elhangzása után

Hegedüs István szakoszt. titkár olvasta föl a választmány jelentését. A jelentés így hangzik:

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Szakosztályunk ismét egy évi munkásságáról adhat számot. A tudományos szellem ébresztése, ápolása a tudományok köztársaságának minden egyes független országban, a szabad kutatás termékeny és termékenyítő munkássága, a nyomunkba lépő ifjabb nemzedék beavatása nemzeties szellemű, de egyetemes célok felé irányzott műveltség megszerzésének, vérünkkel tételének nehéz, de áldásos tevékenységében ime, az állandó feladat melynek megoldása mindig parányi mértékben sikerül, mert a ha-

ladás végtelen mezejére vezet. Hol itt a megállás? Már Seneca quaest. nat. VIII. megírta: „Vannak mysteriumok, melyek nem leplezik le, egy nap fátyolukat. Eleusis azon hívek számára tartja fenn a leleplezést, kik megkérdezik. A természet nem árulja el minden titkát.“ Szakosztályunk munkásai előtt eleusisi titok az emberi természet, melyet a bölcelem, nyelv és történelem helyes kutatásával akar leleplezni. Boldog, ki meglebbenti a fátyolt; de csak avatott kéznek adatott. A kezeket avatottakká tenni: ez a tudományos egyesületek nemes hivatása. Ily derék egyesület a miénk. És mély hálára kötelezi le az Erdélyi-Muzeum-egylet nagylelkűségével, hogy anyagi támogatását nyújtja tudományos törekvésünknek. A lefolyt évben újabb áldozattal mutatta meg eddig is tanusított nagylelkű áldozatkészségét. A kiadványaink anyagi fedezésére kiúttal általányt 1000 frtról 1500 frtra emelte, szakosztályunk igyekezett e nagylelkű eljárásnak buzgó munkássággal felelni meg Törekvésünk bizonyítékát megtalálja a m. t. közgyűlés és megtalálja nagylelkű pártfogó, valamint a nagy közönség, kiadványaink IV-ik kötetében, mely a köteles 20 ív helyett szinte kerek 30 ívet tartalmaz. Nem a mi tisztünk, a kiadványokban megjelent dolgozatok értékét méltatni; de mint általános jellemvonását a kötetnek, ki kell emelnünk, hogy a lefolyt év a honismei dolgozatokra nézve nagyon termékeny volt. És e téren, kivált utolsó füzetünkben, oly tudományos fölfedezés is található, mely emlékezetessé válik: hazánk archeologiai irodalmában és, minthogy ép a római világ emléket deríti fel, az egyetemes tudományos irodalomban is. A krásznai leltre útalok, melynek tudományos értékesítésére szakosztályunknak két buzgó tagja is vállalkozott.

Ugyan e kötetben található hazánk egyik testvér nemzetének beléletére vonatkozó hosszabb szakértekezés; olvasható a székelyek régi törvényei és szokásainak fejtegetése, a történelem kutatás egyik első rangú tekintélyétől.

A régi Dáciára vonatkozó archeologiai kutatások eredményét több cikkben találja meg e kötetben az olvasó. Döbrentey Erdélyi Muzeumát ismertette szakosztályunk egyik legbuzgóbb és legtevékenyebb tagja, ki azon kívül Döbrentey és Kölcsey életére nézve eddig ki nem adott adatokat tett közzé és dolgozott föl. A kiadványok IV-ik kötetéből e dolgozatokat csak azért említők föl külön, hogy kiténtessük fentebbi jellemzésünk igaz voltát, mely szerint a múlt év a honismére nézve termékeny volt. Ha még hozzá vesszük a többi dolgozatokkal szemben a honi tár-

gyu dolgozatok túlnyomó arányát (452 lapból mintegy 78 lap tartalmaz idegen tárgyú dolgozatot), jellemzésünk igaz volta még szembeszököbb lesz. De ezt nem dicsekvéskép hozzuk fel.

A szabad tudományos tevékenység természetéből származott e tüne-mény. A honi történelem és régészet egyik ága tevékenységünknek. Kész örömmel fogadtuk és siettünk közreadni az e teren tett kutatásokról írott dolgozatokat. De e helyen kiemeljük annak fontosságát, hogy az egyirányú működés ne tartson vissza senkit attól, hogy non invita Minerva kutasson, és tudományos eredményeket mutasson föl a bölcsészet és nyelv tudomány terén is; mert a tudományok belső rokonsága, melyet már Cicero oly szépen emel ki, kölcsönös támogatásra utalja a bűvárokat. A lefolyt év termékeny-nek mondható és hozzá tesszük, hogy oly dicséretes módon indult meg haza részünkben szakosztályunk felkarolása, hogy már szükségessé vált ép a tudományos közleményeknek gazdag összetorlódása következtében kiadványainkat sürűbb egymásutánban jelenteni meg.

Szakosztályunk irodalmi munkásságáról többet szólnunk szükségtelen. A mi egyébaránt a kiadványokban megjelent dolgozatokat illeti, ezek majd-nem kivétel nélkül szaküléseinkben lettek hol felolvasva, hol bemutatva. Szakosztályunk tartott kilencz szakülést, melyen részint maga a szerző, részint más választmányi tag, többnyire a titkár felolvasott, illetve bemutatott 19 művet melyekből nyelvészeti 3, irodalom történeti 3, magyar történelmi 2, régészeti 6, egyetemes történelmi 2, népismeii 2, könyvészeti 1. Ez értekezések ötön kívül kiadványaink 4-ik kötetében jelentek meg. Kiadványainkban megjelent egy értekezés, melyet szerzője még az előző évben mutatott be.

Szakosztályunk zártülést kettőt tartott, melyen a választmány aján-lása 7 tagot vett föl a szakosztályi tagok sorába. Szakosztályunk tagjainak száma volt a muzeumi tagok közül 21. Elhalt Dr. Jenei Viktor. Belépett Dr. Nagy Ferencz. Helybeli tagja volt 23, nem helybeli tag volt 51. Tehát a tagok összes száma volt 95. A múlt évhez képest 13-al szaporodott.

Kiadványainkból helybelieknek 80, vidékieknek 93 példány küldetett szét. A kiadványokból még több mint száz példány rendelkezés alatt áll, minden fűzetből; könyvárus útján alig lehet egy pár példányt eladni, mi a közönség közönyét jellemzően bizonyítja. Egyébiránt szaküléseink iránt sem tanusított érdeklődést, holott kivált a lefolyt évben még szakosztályunk voltaképi hivatásának, törekvéseinek kicsinyléséből keletkezhett ellenvetés

sem volt felhozható a közöny megmagyarázására, hogy a hazai tárgyakat elhanyagolta volna. Távol legyen tőlünk, hogy e czímen panaszt emeljünk, vagy mentséget hozzunk fel: mi a hazai tudományosság emelésére köteleztük le magunkat az igazságszeretet őszinte szenvedélyével. Mi jól éreztük magunkat, ha egymás törekvéseit láttuk és buzdítottuk. Választmányi gyűlést tartottunk e közgyűlést előkészítő üléssel együtt 5-öt, melyek a kiadványokba felveendő művek felől határoztak. Az Altenberger kodexből még 260 példány áll szakosztályunk rendelkezésére. Sem a hazai, sem a külföldi könyvkereskedők részéről nem mutatkozott hajlandóság az átvételre. Stein Gábor helybeli könyvkereskedő vállalkozott bizományba átvenni oly feltétellel, hogy minden eladott példány után a meghatározott ár egyharmadát szolgáltatja be. Egyik választmányi ülésen indítványba hozott, hogy tekintettel az örvendetes buzgalomra, melyet szakosztályunk tagjai kifejtettek a lefolyt évben, minek következtében felhalmozódnak a kiadásra váró elfogadott közlemények; tekintettel arra, hogy sűrűbb megjelenés által az érdeklődés fokozódik: ne négy, hanem 6 ízben két-két havonként jelenjenek meg 5 ívnyi tartalommal meghatározott időpontban kiadványaink. E javaslatot választmány a közgyűlés elé azon megjegyzéssel teszi át végleges határozat hozatal végett, hogy a szakosztály alapszabályaiban külön szerkesztőről van említés téve és kilátásba helyezve az esetleg határozott időben megjelenendő kiadványok szerkesztése. Választmányunk felhatalmazást kér, hogy a fentebbi indokok tekintetbe vételével a két havonként megjelenendő kiadványok szerkesztése bizassék a titkárra, ki mellett az ig. választmány képezendi egyelőre a szerkesztő bizottságot.

A választmány pénzügyeit az eddigi szokás szerint az elnök kezelte. Általa a választmány elé terjesztett és minden tételében helyesnek talált számadás részletes adatait főbb tételekben összegezve, az 1887. évi január hó 23-ikától 1888. január 22-ikéig következő bevételeink és kiadásaink voltak:

I. B e v é t e l.

I. Pénztári maradvány múlt évről	228	frt	55	kr.
II. A Muzeumegylettől 1887-ik átalány.	1500	"	—	"
III. Tagsági- és előfizetési díjakból	151	"	11	"
IV. Hátralékos tagdíjakból				
V. Altenberger kodex elárúsításából	—	"	—	"
VI. Intercalaris kamatok	23	"	35	"
Összesen	1903	frt	01	kr.

II K i a d á s.

I. A kiadványok III. kötet 4., IV. 1., 2., 3., 4-ik füzeteinek nyomdai költsége	735	frt	—	kr.
II. Ugyanazok írói tiszteletdíja	744	„	70	„
III. Irodai költség }	26	„	07	„
IV. Postaköltség }				
V. Szolga díjazása	20	„	—	„
Összesen	1525	frt	77	kr.
III. Pénztári maradvány	377	„	24	„
Mint fenn	1903	frt	01	kr.

A többlet-kiadást teljesen indokolja az a körülmény, hogy ez év terhére 5 füzet kiadása esett. Megjegyezzük, hogy kiadványaink IV. k. 4-ik füzetéhez 2 rajz is van mellékelve. Álljon itt a választmányunk által 1888-ra megállapított költségvetés:

Költségvetési előirányzat 1888-ra.

A) B e v é t e l.

1. Pénztári maradvék 1887-ről	377	frt	24	kr.
2. Átalány a Muzeum-egylettől	1500	„	—	„
3. Tagsági díjakból 1888-ra	100	„	—	„
4. Hátralékos tagdíjakból	5	„	—	„
5. Előfizetésből és nyomtatványok eladásából	50	„	—	„
6. Intercalaris kamatokból	20	„	—	„
Összesen	2077	frt	24	kr.

B) K i a d á s.

1. Kiadványok V. kötete, 6 füzet 5-5 ívvel, teljes kiállítás és írói tiszteletdíj	1700	frt	—	kr.
2. Irodai költség, posta, vegyes	80	„	—	„
3. Szolga díjazása	20	„	—	„
4. A szerkesztő tiszteletdíja	200	„	—	„
Összesen	2000	frt	24	kr.
Pénztári maradvány	77	„	24	„
Mint fenn	2077	frt	24	kr.

Szerény működésünkről szóló e hű jelentésben a haladás kétségtelen tanubizonyosságát találja meg a t. közgyűlés. A tudományos szellem élénk buzgalma lelkesít jövőre is. A mit sikerült elérnünk: az parányi csekélység a földadat nagyságához mérten, de reményre jogosít és a teljesített kötelesség megnyugtató tudatát adja meg.

Kelt Kolozsvárt, 1888. január 22-én tartott választmányi ülésből.

A közgyűlés a választmányi jelentésben foglalt indítványt az iránt, hogy a kiadványok ezentul hat izben, két havonként jelenjenek meg, még pedig 5—5 ivnyi tartalommal, mindig pontosan meghatározott időben és hogy a szerkesztést a titkár vinné a választmánynyal egyetértve, egyhangulag elfogadta.

Szóba jött, hogy a kiadványok külalakját is módosítani kellene, csinosabb és jobb formát adni azoknál. Ez ügy elintézése a megválasztandó választmányra bízott, hogy a helybeli nyomdáktól bekérve ajánlataikat: a lehető csinos alakban és a lehető jutányos feltételek mellett kötéssék szerződés a kiadványok nyomtatására nézve.

Indítványba hoztván a kiadványok czimének megváltoztatása, mint a melyek folyóiratképen fognak ezentul pontos időben megjelenni: a közgyűlés beható eszmecsere után elhatározza, hogy a czim ne változzék, mint a mely a Muzeum-egylettel való viszonyt pregnansul kifejezi.

Elnök előterjeszti a választmány az iránti javaslatát, hogy a szakosztály felolvasó ülései más helyiségben tartassanak, minthogy több oldalról nyilvánult az óhaj az iránt, hogy a művelt közönség előtt könnyebben hozzáférhető helyen tartassanak a felolvasó ülések. Közgyűlés ez indítványt elfogadván, annak véghezvitelét a jövődő választmányra ruházza.

Elnök előterjesztésére szakosztályi tagokul megválasztottak: Sebesi Jób, vasúti hivatalnok és ismert író, és Mailand Oszkár, dévai reál-iskolai tanár.

Számadás vizsgáló bizottság (Fazakas József és dr. Török István) nevében Fazakas József jelenti, hogy a fölmentvény a számadást vivő elnöknek megadandó. Jövőre óhajtja a számadás-vizsgáló bizottság, hogy a hátrálékosok teljes jegyzéke mellékeltsék a számadásokhoz is; a titkár külön számadást ne vezessen az általa bevett pénzekekről, hanem az elnökhöz beszolgáltatván, egységes számadás vezettségük.

A közgyűlés a számadás-vizsgáló bizottság minden javaslatát elfo-

gadván, az elnököt a számadás terhe alól fölmenti. Jövőre e bizottság tagjait újra megválasztja.

A költségvetés a választmányi előterjesztés értelmében fogadtatik el egyhangulag. (Lásd fennebb a választmányi jelentést)

Ezután elnök, a maga és tisztársai nevében, a bizalmat megköszönve, lemond és fölhívja a gyűlést a tisztújítás megtartására.

Dr. Brassai Sámuel, korelnök elnöklete alatt a tisztújítás a következő eredménnyel esett meg:

Elnök lett ismét: Dr. Szamosi János.

Alelnök: Dr. Szász Béla.

Titkár és szerkesztő: Dr. Hegedüs István.

Választmányi tagok: Dr. Felméri Lajos.

Dr. Schilling Lajos

Dr. Ferenczi Zoltán.

A jegyzőkönyv hitelesítésére a közgyűlés kiküldi Geréb Márton és Dr. Széchy Károly szakosztályi tagokat.
